

• *Alkotók és műhelyek* •

•

•

•

•

•

•

•

VITKOVICS MIHÁLY
(1778–1829)

Vitkovics Mihály, a magyarba oltott szerb, Egerben született, családjának sorsáról egy szerb regedal számol be, melynek prózai fordítása így hangzik: „Kilenc Vitkovics testvér, ugyanazon bajtársi szövetség tagjai, Trebinjében politikai és vallási ellenfeleik által egy lakomán meggyilkoltattak, egyen kívül, ki sebekkel tele menekült, testvéreinek véres esetének hírért megvinni anyjának; de sebeiben ez is hamar elhalt. Özvegyeik egyike megmaradt az ősi szülőhelyen; a többiek árváikkal együtt elszéledvén, a magyar földön telepedének meg.” A Vitkovics családot tehát véres balkáni tragédia űzte Magyarországra, a költő dúsán viszonzta a befogadó magyarság nemes magatartását.

Vitkovics Mihály dédapja került Egerbe mint várkapitány, és 116 évet élt, nagyapja és atyja ugyanott óhitű pap volt, a költő pedig ügyvéd lett. Pesten telepedett le, Manoli-Popovics Theodóra házában vett szállást, akihez holtig tartó viszony fűzte. Vitkovics a buja kelet-középeurópai televény érdekes, ritka növénye: beilleszkedett a magyarságba, öntudatos magyar író lett anélkül, hogy szerb származását megtagadta volna. Inkább a szerb kultúrhagyományt illesztette be a magyar irodalomba, a kelet-középeurópai népek sokszor hirdetett együvé tartásának tudatos előhírnöke.

Vitkovics Mihály szerb hozománya a népiség és az óhit volt, nem is lehetett más, „Szervia” magas kultúrájáról még szó sem eshetett ebben az időben. Vitkovics a szerb népköltészetet formálta magyar műköltészetté, akár a *Jóka ördögét* és a *Rózsa és Ibolyát* író Arany János a magyart. A magyar és a szerb népdal képeit, melódiáit illesztette műdallá, tehát Arany és Petőfi népiségének ő a Keresztelő Jánosa; megelőzte mindkettőt, mert a szerb szellem megnőtt fiai közvetlenül a népköltészet emlőjéről szakadtak le, „Szerviában” nem alakult rendi társadalom, a nép és a szellem között nem meredett áthidalhatatlan közegként egy előjogokba és szellemi elkülönülésbe merevedett társadalmi réteg. Szerb énekei közül az egyik legérdekesebb a *Bácskai regedal* 1705-ből:

•

*Bácsi szekeresek útra indulának,
Útra indulának, Eger tájékának...
Közöttük volt Palkó, maga szekerevel,
S ím jó a magyarság erős seregével,
Magyarság serege szóla őhozzájok:
Bácsi szekeresek hová utaznátok?
Akartok-e velünk egy útra indulni,
Avagy mint ifiak akartok elhullni...
Mint ifjak akarunk, mondanák, elhullni,
Mintsem tiveletek egy útra indulni. –*

A délvidéki magyarok ugyanilyen dalt írhattak volna, fordított viszonylatban, mindenesetre: nem ismerünk irodalmi megnyilatkozást, mely ilyen híven, ilyen naiv egyszerűséggel fejezné ki az egymás mellé rendelt népek egymást pusztító végzetét.

Vitkovics verseiben a népi hang mellett finom Balassi-ízt érzünk, pedig Balassi aligha hatott rá, inkább mindkettőjük ihletőjében, a török hatásban kell keresnünk a finom hasonlóság nyomát. A magyar-török háborúság „halálos ölekezés” volt, küzdöttünk a törökkel, de rengeteget magunkba szívtunk kultúrájából, szelleméből és véréből, a magyar pompakedvelés is török színekből és formákból frissült fel. Balassi Bálint a végeken élt, nemcsak a „véres mezőn”, hanem a végházakban és várakban, ahol pompás török zsákmányon osztoztak, az udvarokon és a börtönökből pedig török rabok jajgatása és éneke hallatszott. A szerviánusokban még mélyebbre nyomult a török hatás. Közelebb feküdtek a törökhöz, nem volt régi, fejlett államszervezetük, meg kellett adniuk magukat, beletörődő szlávós búsongás és föl-fölparázsló lázongások között folyt az életük. Szinte a beléjük oltott török vér lázadt fel a török nyomás ellen; ilyen furcsa átváltásokkal telített ennek a földdarabnak az élete.

A török szellem, a török pompaszeretet, a keleti képkalkotás, az *Ezeregyéjszaka* bűbájossága mélyen beivódott a szerb lélekbe, küzdött ellene és magáévá tette, de eredeti nemzeti eszményképet is teremtett: az egyszerű, acélizmú, vakmerő hegyi ifjút, aki bátran belevág a sokadalomba, megcsúfolja a hatalom fegyverekkel övezett agg képviselőjét,

•

a félelmetes basát – akár a magyar huszár –, s legendák szállnak nyomában. A magyar-török végvári harc szervíanus változatban is élt, és a törökség népet és kultúrát formáló elem lett Szervíában is.

Vitkovics Mihály erről a világról hoz hírt a magyar irodalomba, és a szerb néplélekről, amely éppen olyan kemény a tragikum viselésében, mint a magyar. A szlávós lágyság és a törökös keménység harcol ebben a lélekben a szintézisért; a harc hosszan tartó és elkeseredett, az inga rohanó lengéseket végez jobbra és balra, s leng még ma is... A szerb népénekben a nyugatabbra fekvő irodalom szokványos reneszánsz szépségeszményét keleti szépségeszmény helyettesíti, a török, az arab és a perzsa költészet közös eszménye:

*Ottan virágzott Hajkún szép leány,
Jó húga e híres hős Lyúbovicsnak.
Valóba' szép ő, szebb nem is lehet:
Vékony, magasra nyúlt fel termete,
Orczája tiszta, s rózsaként piros,
Úgy mintha délelőtt nyílt volna fel
A friss tavaszkor napsugarínál.
Két drága gyémánt szép nagy két szeme,
S tenger-pióca két szemöldöke,
Pillája villás fecske szárnyai,
Szög fürtje, mint a selyem czérnaszálók;
Czukor-szelencze metszett ajkai;
Két gyöngysort képez kis fejtér fogai;
Két tajték-karja egy pár hattyú-szárny,
Fehér emlője két hősizin galamb.
Szépségének nagy híre terjedett
Túl Szervíán, sőt túl is Bosznián.*

(Hajkún – Szerb rege)

Ismét Balassi Bálintra gondolunk, akiben a reneszánsz élmény elegyedett a keleti esztétikummal, és mindkettőn átütöttek a magyar népköltészet eredeti, realisabb alaptónusú képei.

Vitkovics Mihálynak a mélyebb magyar hagyományok iránt is több érzéke volt, mit kortársainak általában. Kölcsey Ferenc borongott és kesergett irodalmi hagyományunk hiányán, de a megmaradt hagyománnyal nem tudott mihez kezdeni, Kádár vitéz gyönyörű históriás énekét a vásári ponyva elrettentő példajaként emlegette. Vitkovics is tudott Kádár vitéz énekéről, és Kádár fohászkodását – mint egyik levele tanúsítja –, a magyar sorsélmény tökéletes megnyilatkozásának tartotta.

Prózai rajzokat is írt, a legérdekesebbet Jász-Apátiban, 1825-ben. Óriásira nőtt százados körtefát talált Gömöri János gazda „keskeny szőlőjében”; magassága 58 láb volt, embermagasságnyira a középátmérője 3 lábnál több. Sohase volt meddő, ha az apáti szőlőkben az időjárás mostohasága folytán gyümölcs nem termett, ez a fa akkor is szekérnyi körtét adott. Háromféle, külön-külön időben érő körte nemével oltották be a vén fát, ha az egyik nem is terem, a másik vagy a harmadik hoz körtét. „Kimondhatatlan kár ezen derék fára nézve az, hogy a szomszéd szőlők gazdáinak az árnyéktartás végett feladott panaszaira a fent írt Gömöri János tulajdonos kénytelen volt ezen áldott fájának széjjel terjedt vastag gallyait tövükben elvagdalni. De mégis, ez az öreg egészséges fa, karomnyi vastagságú hajtásokat hajt, világos zöldeket és a panaszos szomszédok irigylésére új meg új gyümölcsöző ágakat szül és érlel.” A prózai rajz végén verset közöl az öreg körtefáról:

*Tenger időnek erős magzatja, te czédrusi körtvély!
Mely bölcs kéz, mely munkavivő magyar ültete téged?
Volt-e szegény, avagy úr, pap, vagy hős, a ki beoltott,
S gondosan ápolván, maradékinak általajánlott,
Hogy kedvökre teremj édes három fajú körtvét.
[...]*

*Mennyi nemes vér folyt patakonkint bő mezeinken,
Láttad, s rémültél; láttad, mint omlanak a jász
Gazdáid temetőbe, s az ő unokai kegyeltek,
Kik termésedből szolgáltak teutoni rendnek.
Teutoni rend metszvéen zöld ágaid, oltani vitte
A német földére, hol új csemetéid eredtek,
S tégedet, a ki szülője valál, Jászságba felejtvéen,*

•

*Szőke Dunán lefelé hordták magyaroknak eladni
Fajtád körtvéit, mint külföld drága gyümölcsét...
Úgy hordják most is, s nagy urak vásárlani szokták
Nagy pénzen, mint csinosodott külföldbeli kincset,
S nem volt, nem – ki közel hozzád laktába kiáltná:
Mért veszitek, földink, idegentől, a mi közöttünk
Díszlik? – Apáti határ már századok által anyásan
Élteti a fő fát, sok ezer külföldi nagy ősét...
Áldott termő szál! engedd meg néma hibánkat:
Tenni mi jót és bírni, de nem hirdetni, magyarnak
Régi szokása, habár veszt is, fitogatni szemérmes...
Ó, de ki hallgasson rólad, természeti nagyság!
A mikor a külső csemetéiket egyre kizengik...
Zengjük, régi nemű jászok, harsogva Lehelként,
E nagy termő fát, melynél Európába nagyobbat,
Régibbet nem fog bármely kertjébe mutatni.
Jertek, öleljük meg felséges fáinkat örömmel,
S kívánjunk az egek nagy urától századok által
Még tartó életet neki; szél dühödése ne árton
Néki, se felhőknek tüze; nyúljon mennyekig ága,
S tartsa fel a hírét honnunk éghajlati fáknak,
Melyeket a külföld felmúlni haszontalan indult.*

(A legnagyobb körtvélyfa Magyarországon – Thaisz Andrásához)

Rajza és verse példátlanul merész és teljes kelet-közép-európai vallo-
más. A nagy fa Vitkovicsnál nem szimbólum, hanem élet és valóság, az ige
testté válik, élőlénygé, természetes kinyilatkoztatással. Ebben a versben
minden benne van, amit Kelet-Közép-Európa legjobb szellemei azóta
vallanak és panasznak: kizsákmányoltatása és megcsalata, tudatának
lassú, el-elfúló kibontakozása, szemérme, a balsors által reá kényszerített
alacsonyossági érzése, kiváltságos rétegeinek hűtlensége, virulásának, ter-
mő erőinek kiirthatatlan bősége, tehát határtalan emberi reménysége.

Vitkovics magába szívta a magyar szőlők, présházak, szüretetek, borok
hangulatát és kultúráját. A sűrű délszláv-török vér magyar szellemi

mámorra párazott benn. A magyarba oltott szerb nagyszerű ösztönnel tapintott rá rügyeinkre, életünk ki nem kezdett elemeire. Az irodalom által lenézett és Parlagnak csúfolt magyarságban meglátta az el nem használt életerő nagy reményét. „A szabolcs-vármegyei felkelők, e folyónak 5-ikén Rákosunkra értek és ottan táboroztak. Őket látván, kinéztem, hogy a szabadabb magyar ég alól valók; hogy a scithiai természeti büszkeségből még sokat bírnak; a mi az itteni számtalan servus pecusokban [szolgalelkekben] szemet szúr és nyelvet ereszt a rútmalmazásra. Barátom! Az itteni csinosodás, egyáltalában véve a finomosodtakat is, nem egyébből, hanem piperés pongyolaságból, policziai [rendőrségi] strófákra vett köz-elmélkedésből, mely nálók philosophia, könnyű, kényes élésből és az önhaszon végtelen kereséséből áll.”

Vitkovics mutat rá először a mezei magyarság és az idegen gyökerű városi polgárság kibékíthetetlen ellentétére, és a mezei magyarság mellett tör lándzsát: „Arról, mint kísérték a budai, és pesti burgerek a győri szerencsétlen csata elől visszavonuló magyar fölkelőinket, úgy tartom, már eddig hallhattál... Undokság volt nézni ezen kísérés nemét. Katonáinkat, nemes hazánkfiait, kik minden ellenkezés nélkül, csendesesen jövének Budára, be a kaszárnnyába. Mi gyalázat ez a felkelőkre nézve! És mi szarvat kapott az ellenség, ha ezt hallotta.”*

Kazinczyék nagyra becsülték Vitkovicsot, de távolról sem kimagasló erényeiért, hanem jelentéktelen verseiért, meséiért. De ezeket az alkotásokat is rendkívüli stiláris fegyelem jellemzi. Szűken méri a szavakat, tömören beszél, a szó szabatosan fedti a külső és belső ténytet. Bátor és független lélek volt, Kazinczyék „irtóhadjárata” ellenére, nyíltan Verseyh Ferenc értékei mellé állott.

Helyét keressük a magyar irodalomtörténetben? Ő az öreg fa, melybe három gyümölcsfajtát oltottak, és mind a három termett. Népeken és fajtákon túl Vitkovics Mihályban a kelet-közép-európai géniuszt bontogatta a szárnyait.

*(Nagy vállalkozások kora – A magyar irodalom története
1867-től napjainkig, 1943)*

* Féja Géza jegyzete: A Szabolcs megyei nemesi fölkelők, az „insurgensek” Napóleon ellen gyülekeztek, s a győri csata elvesztése után Budára vonultak vissza.

A CSODÁLATOS KÖRTEFA

Távolról sem nagy író dícsérek. Irodalmunk szerény munkása volt, és baljós ég alatt folytak évei. Tizenhetedik esztendejét töltötte be, midőn a Vérmezőn a legjobb fők hullottak porba, mire férfiúvá érett, megbukott a francia forradalom, és Napóleon lépett a színre. A börtönben sínylődő Kazinczy sorsán tűnődött, és ostoba, gonosz cenzorokkal küszködött. Mégsem élt hiába, a világosság édes fia volt, és fényjeleket hagyott az utókorra.

Vitkovics Mihálynak hitták, Kölcsey meghittje és Kazinczy barátja volt. Családjának maradéka véres balladából menekült hazánkba, a kilenc Vitkovics fivért politikai és vallási ellenfelei Hercegovinában egy lakomán meggyilkolták. Özvegyeik az árvákkal hozzánk menekültek, ebből a tragikus nemzetségből származott költőnk. Ha visszatekintett családi múltjába, véres árnyak integettek feléje, mégsem vált Coriolánusszá. Eszébe sem jutott, hogy népét megtagadja, vagy bosszút forraljon ellene. Ellenkezőleg: ő fordított magyarra elsőnek szerb dalokat és balladákat, számba vette a hazánkban élő délszláv írókat, értekezést írt a szerb nyelvről. Bosszú helyett hidat kezdett építeni két egymás mellé rendelt nép közé.

Fordításai során megakadt a szeme egy regedalon. Bácskában keletkezett, s arról szól, hogy magyar meg szerb legények találkoznak, de nem akarnak egy útra tért, és találkozásuk vérbe fullad. A dal megrázta és gyötörte, feloldódás csupán akkor keletkezett, midőn meglátta az ország „legnagyobb oltvány körtefáját” Jász-Apátiban. Dósa Ferenc főhadnagy elvitte Gömöri János gazda szőlőjébe, itt emelkedett az égbe merészen, pompásan a roppant fa. Gazdája gondosan dajkálta, ám csodálatos növekedésének más oka is volt. A fába háromféle körtefajtát oltottak, mégis egyikük sem senyvedt el, ellenkezőleg, arra is jutott erejük, hogy nagyra növeljék a közös törzset. Gömöri János körtefája meddő sohasem maradt, midőn a természet mostohasága miatt nem teremtek a fák a jász-apáti kertekben, ez a fa akkor is dúsan gyümölcsözött. Ha pihent az egyik körtefajta, akkor termett a másik, mintha kölcsönösen segítették volna egymást.

Vitkovics Mihály így adott választ a legjobbakat idők óta gyötrő kérdésre, hogy miként szakadhatnak ki a népek a testvérharc véres

balladájából, s térhetnek a közös törzs mindnyájunkat megtartó testvériségébe. Ő ütötte meg elsőnek a hangot, mely utóbb Adynál a *Magyar jakobinus dalában* és József Attila verseiben hévvel jelentkezett. Bizonyal előhírnök.

Azután történt valami a körtefával, az irigység léte ellene tört. A szomszéd gazdák panaszt tettek, hogy a fa vastag gallyai, sűrű lombjai árnyékot vetnek szőlejükre. Gömöri János, bár fájó szívvel, de kénytelen volt gallyait tövükben elvagdalni. Ám a faóriást ez sem törte meg, karomnyi vastag hajtásokat, új gyümölcsöző ágakat szült, s érlelt. Jelképes dolog ez is: hiába mindennemű sanda szándék, ha közös törzsben egyesülünk.

Vitkovics írásainak jelentős része sokáig kéziratban várákozott, míg a derék Abafi-Aigner Lajos közre nem adta 1879-ben. De napvilágot láthatott volna a maga idejében a francia forradalom bukását panaszoló verse? Vádja Kazinczy börtönévei miatt? II. Rákóczi Ferenc rodostói éveiről írt szomorújátéka? Mégsem tört meg, Bornemisza magyar Életraját kutatta, hogy „végelveszéstől” megóvja; írt, dolgozott, szervezett. Lakása az írók otthona volt, előfizetőket gyűjtött, az anyagi tönk szélére jutott Kazinczyt titokba segítette.

Egyik költői levelét Berzsenyi méltatta válaszra, a két vers ma is izgalmasan érdekes, mert a falusi és a városi életforma emberséges hangon felelő párbeszéde. Vitkovics megcsömörlött Pest „gőzétől s lármájától”, Roffra utazott, a Tisza „kóborló partjára”, és a falu idilljét dicsérte, ám Berzsenyi, az elmagányosodott niklai remete lerántja a leplet a falu idilljéről. Néki már az fáj, hogy a jobbágy verejtékéből él, s „aszott kezéből” lesi sültjét. Milyen tisztán ütöttek meg két alaphangot, utóbb pedig mennyire elmérgesedett ez a párbeszéd!

Följegyezték, hogy „oly pirosnak szülte anyja, akár az érett rózsácska, s már kicsi korában a világosságot és tisztaságot szerette”. Ez a szeretet jellemezte egész életét. Nem hagyott kiemelkedő életművet, de az emberi nagyságot nem tagadhatjuk meg tőle. A csodálatos körtefáról írt prózája és verse pedig időtlen intés. A legkülönb érvel kopogtat lelkiösmeretünkön, a természet tanítására figyelmeztet. Vajha ez a tanítás magatartássá válnék mindnyájunkban!

(*Népszabadság*, 1973. december 24.)

ÖRÖKÖS VÁNDORLÁS

Milos Crnjanski szerb író regénye

Crnjanski történelmi regényt írt Mária Terézia koráról, de ne ijedjünk meg, nem másod- vagy harmadik vonalbeli íróról van szó, aki történelmi körképet fest a bámuló utókornak. Előre kell ezt bocsátanom, mert az utóbbi évtizedek eléggé elriasztották az embert a történelmi regények olvasásától. Voltak írók, akik komoly szándéktól fűtve birkóztak az anyaggal, és olyanok is, akik a történelmi anyagot olcsó romantikává oldották, s ennek megfelelően a jobban vagy rosszabbul sikerült körkép örömeiben részesítik az olvasót; csak itt-ott emelkedik ki ebből a szürke árból egy-egy merész szirt. Crnjanski e magányos szirtek közé tartozik. Mária Terézia idejében Szerbia még török gyarmat volt; akik már nem bírták a török rabságot, a Habsburgok pálcája alá menekültek, és a Duna-mellék mocsaras földjén telepedtek le. Ezekről szól Crnjanski műve.

Regényének mindössze három kiemelkedő alakja van, s ezek sem hősök, hanem egyszerű, mindennapi emberek: Iszakovics Vuk szerb katonatiszt, aki az óbesterségig sem tudja felvinni, fivére, Arangyel, a kereskedő, és Vuk felesége, Dáfina asszony. A két fivér, Vuk és Arangyel pályája a régi Szerbia történelmi végzetét példázza. Arangyelt, a kereskedőt a „levantei szél” balzsamos, sűrű párája illette, s űzte a vér és arany után. Vuk nehézkes, iromba, pravoszláv lelkébe a török hatás ültetett vitézi verekedő kedvet. A kereskedőt az üzlet ingere, a katonát Mária Terézia felséges akarata kergette az „örökös vándorlás” útjára; az előbbit szekerén és hajóin szolgálóinak serege kísérte, az utóbbit a „szlávóniai regiment” vad és válogatott szerb legényei. Nem is maradhattak volna otthon, mert milyen volt a menekült szerbek otthona? Lapos és mocsaras, gőzzel és köddel borított föld, alattomos vadvizek törtek elő mélyéből, s kergették ki gödreiből azt a széteső, bizonytalan emberanyagot, mely e földön megszületett és tengődhetett, a szerbeket. A két Iszakovicsnak kőháza volt ugyan, de a süppedő, szétmálló talajon ezek is sóhajtoztak, süllyedtek, repedeztek...

Akinek erős válla és kemény karja volt, fegyvert kellett fognia, és támogatnia kellett azt a furcsa alkotmányt, melyet Habsburg-birodalomnak hívtak. A regényben is a felséges királynő parancsára nyugat

•

felé, a francia harctérre vonulnak ezek a fekete vérű, villogó szemű legények, fogaik között tartják a kifent kést, s hol nekidühödnek, mint a fenevadak, hol pedig primitív, végtelen bánattal és áhítattal telt dallamokat sírnak, mint a gyerekek. Iszákovics Vuk jár az élükön.

Vuk már nem fiatal, öszülni kezd, kissé elhízott, de nemcsak pohosodó testét cipelteti nagy, csontos lován. Ebben a férfiben útnak indul valami nyugat felé: Kelet-Európa. A gőzölgő, süppedő, nedves Duna menti tájon, mely odadobta őt a világnak és a történelemnek, még csak embriók nyüzsögnek, Vuk azonban serdülni kezd, nő, dagad, s szinte már viharra súlyosodik benne a lélek, a szegény, szomorú tájnak a lelke.

Nyugat természetesen nem érti meg e furcsa táj fiainak a lelkét, legfeljebb a „fiatal állatot” ízeleli bennük, amint a nagyhercegnőt megperzseli a fiatal Vuk vérének vad izzása, de hosszú évek múlva, midőn ismét találkozhatnak, gúnyosan fordul el az érett, megtört férfitől, kinek a szemében ismeretlen, nemes lángok égnek. Ugyan mi köze már a nyugati embernek a „pravoszláv édességhez”, az ósláv lélekhez, melynek idegen a párolt s zárt formákba rendezett humanizmus, mert erei még a kozmoszból táplálkoznak. Az óhitű szláv még a világegyetem nagy-szerű morálját vallja, nem fél a sárban fetrengeni, hiszen ugyanolyan könnyedséggel szökell a magasba, a világszellem tisztább birodalmába.

Arangyel kiszakad ebből a vajúdó világból, kereskedő lesz, magasabb életformába menekül, eltávolodik népétől, s száraz, fukar vénségben sárgul el. Vuk azonban idegen országokban a folyton fogyatkozó szerb regiment élén ráismer a törvényre, hogy semmi keresnivalója sincsen nyugaton, mely kifacsarja és eldobja. Nehéz harcok után földbeásott gödrökben, birkabőrökbe burkolva, szekerek alatt szunnyadva és fölriadozva, sebek, emlékek és hányódások fájdalmában, az álom és az ébrenlét határán a hivatására ébred. Öregén és betegen, de prométheuszi szándékkal tér haza: „Valamikor ki kell kötni, / Valaminek kell már jönni” – mint Ady mondja (kinek különben Crnjanski az egyik legkülönb délszláv hívője volt). Vuk ködöt és dühöt hozott magával a németországi harcterekre, és fényt, világosságot visz haza, szándékot és akaratot, hogy a szertefolyó honi mocsarat és embert valahová el kell vezetni, s meg kell kötni. Még nem tudja, hogy önmagához kell vezetni, és a növekvő öntudatával kell majd megkötni, de összeomló életéből szelíden kihull legnemesebb magva: a nemzetteremtés eszméje.

•

Dáfina asszony ezalatt elpusztul. Mielőtt Vuk a harctérre indul, nagy jelenetet rendez. A fájdalom és a kétségbeesés óhítú drámája ez a jelenet, végső emberi kétségbeesés, az előérzet szinte állati kitörése, mely mégis mítoszi szépségű szertartás. Nemsokára elcsábítja a sógora, és másnap szegény teste összeomlik lelkiismeretének súlya alatt. A lelkiismereti kínlódás is ószláv mértékben nyilatkozik meg nála: látomások marcangolásában és belső drámájában. Hetekig haldoklik, és tompa, ódon aranyfény veszi körül, akár az ikonok alakjait, ószláv pára, melynek elemei között fölleled a tömjén édes illatát éppúgy, mint a kínlódó emberi test verejtékének nehéz szagát.

Külföldi írók régen éreztem ennyire közelinek, a miénknek. Giono-vonzalmamnak is tudom már az okát, Giono az ólatinság újjá-zületése is, és az ólatinság szerves alkotóeleme a magyar kultúrának. Crnjanski könyvéből Kelet-Európa szól, ama szlávság, amely leginkább rokonunk, s mellyel az élet hajszálerein keresztül régi, szerves kapcsolatban élünk. Crnjanski könyve tisztos emberi és művészi hitvallás Kelet-Európa lelke mellett, melyet együtt akarunk őrizni és építeni...

(*Híd*, 1941. március 25.)

EGY BÁCSKAI SZERB FESTŐ

Ma nyílik meg Konjovics Milán zombori szerb festőművész kiállítása a Tamás-galériában. A kiállítás fontos művészi esemény, érett és kiforrott művész jelentkezik, a visszacsatolt Bácska egyik legsúlyosabb művészi ajándéka, de művészi jelentőségén túl ennek a kiállításnak lényeges emberi mondanivalói is vannak. Konjovics Milán régi magyarországi szerb patrícius családból származik, atyja hosszú ideig a magyar parlamentben törvényhozó volt, ő maga – mint frontharcos tiszt – végigküzdötte az első világháborút, az elszakítás éveiben pedig hű bácskai maradt. Prágán, Párizson [...] keresztül tért vissza a bácskai tájhoz és néphez, a szerbhez éppen úgy, mint a magyarhoz, szláv gyökereihez és fiatalságának magyar élményeihez.

Csodálatra méltó ez az életút? Ma talán annak tetszik, holott ennek a tájnak és a Duna- völgyi sorsnak hagyományos, természetes útja. Éppen a napokban olvastam egy korán elhunyt bánáti [helyesen: bácskai] származású magyar realista írónak, Papp Dánielnek a műveit. A múlt század utolsó éveiben jelent meg a *Tündérlak Magyarhonban* című kitűnő novelláskönyve. Az előszóban keleti-magyar származását hangsúlyoztatja, tatár alkatú embernek mondja magát, majd a kor felszínes szórakoztató irodalmával szemben vallomást tesz a népi mélység mellett, melyet föld alá süllyedt tündérlaknak nevez. Annál érdekesebb, hogy ennek a tősgyökeres magyar írónak a novellái csaknem valamennyien a délvidéki szerb népeletről szólnak. Papp Dániel is bizonyoság, hogy a magyar életérzés szintetikus, nincsen szüksége korlátolt elzárkózásra, hanem népeket ért meg, és népeket ölel magához. Konjovics Milán ugyanezt cselekszi a piktúrában, amit Papp Dániel az irodalomban cselekedett: egyoldalú elfogultságokon és korlátokon túl Bácskát szóltatja meg, az egészet, valamennyiünk Bácskáját.

Dramai alkatú festő: a délszláv léleknek azt a nagyszerű belső tusakodását vetíti a tájra, a természetre, amely tusa annyira tetszett nekem például a szerb Crnjanski *Örökös vándorlás* című regényében. Ez a drámai délszláv világkép azonban Konjovics alkotásaiban valami súlyos, betelt egyensúlyba békül, az utóbbit már a magyarságtól tanulta: a magyar táj és a magyar nép szelleméből szívta magába. Talán egész kiállításának legtökéletesebb képe a *Búzakeresztek*. Az anyag örök átlényegülésének páratlanul nagyszerű látomása: látjuk a fák nehéz, roppant gyökereit, melyekből lombbá szépülnek; a búzakeresztek pedig félig már a kenyér jóságát juttatják eszünkbe, és érezzük, hogy ennek a látomásnak itt kellett megszületnie, a dús bácskai földön. Nemcsak a táj, hanem minden figurája is csupa drámai nyugtalanság: az örök levés kozmikus forrongása, színek és vonalak birkózása a mindennel, de a művész ezt a folytonos forradalmat hősieken megköti, magasrendű egyensúlyba vezérli.

A *Temető utcában* valóban a bánat szárnyának ólomsúlyát érezzük. Más képei a népművészet színeire emlékeztetnek, a bácskai szöttesek dús, de mégis komoly virulására. Ám nem felszínes népművészeti hatásról van szó, hanem Konjovics a természeti kultúrát ábrázolja, melyből a népművészet színei és formái megszülettek. Még csendéleti

•

is kozmikus bőséget éreztetnek, témák nyílnak ki vásznain, mint a nap fényétől, melegétől a pünkösdi rózsza. Egyetlen szokványos alkotást sem találunk ezen a kiállításon, ez a művész most fejezte be egyik gazdag fejlődési korszakát, a bácskai táj drámájának ábrázolását, s mint mondja: új korszak jön, útra kél Bácska népe felé.

Konjovics Milán egyéniségének és művészetének megbecsülése a mi ügyünk, nemcsak kötelességünk, hanem privilégiumunk is. Megértésünk pedig nem csupán szép szellemi mozdulat és tiszteletre méltó emberi dokumentum, hanem híd a jövő felé.

(*Magyarország*, 1942. november 5.)

PAPP DÁNIEL
(1865–1900)

Papp Dániel Ómoravicán született. Édesapja járásbíró volt, aki áthelyezés folytán Zomborba került. Papp Dániel itt nőtt fel, itt járta a gimnáziumot. Döntő élményeit Dél-Magyarországon szerezte. Az érettségi után jogász lett Pesten, egy ideig Jeszenszky Danó közjegyzői irodájában dolgozott, de csakhamar elsodorta az irodalom. A *Pesti Naplónál* kezdte pályafutását, majd a *Budapesti Naplónál* folytatta, egy ideig a *Magyar Géniuszt* is szerkesztette. Midőn Mikszáth megalapította az *Országos Hírlap* című napilapot, hozzá szegődött.

Papp Dániel és Mikszáth Kálmán találkozása nem volt véletlen. Azonnal fölfedezte Papp Dánielben a rokon író, és maga mellé gyűjtötte éppúgy, mint Tömörkény Istvánt, akinek a lap tárcarovatában jelentős helyet biztosított. A lágyabb alkatú Mikszáth több irodalmi feladat teljesítését, elsősorban ennek a tájnak, a Délvidéknek az önálló emberi és műveltségi jelentőségéért, jussáért vállalt harcot várta Papp Dánieltől, aki a leghivatottabb volt erre, szellemének gazdagsága és alkatának keménysége folytán. De a nagy reménység 1900-ban már halott volt. A „nagy, sugár, vállas, barna férfi, aki inkább látszott királyi testőrnek, mint írónak”, és olyan büszke volt mongol szabású fejére, egyszerre csak kidőlt. Akik kissé még emlékeznek reá, azt mondják,

•

hogy az utolsó hónapjaiban a fal mellé húzódva járt, tétiszonya volt. Azután agyhártyagyulladásba esett, és a kór egykettőre végzett véle. Az orvosok szerint a lappangó tuberkulózis volt minden baj oka, bár senki sem vélte betegnek a harmincöt esztendő viruló férfit. Megérzésére vall, hogy több elbeszélése tuberkulotikusokkal foglalkozik, egyik pedig éppen egy agyhártyagyulladásos beteg halálos vergődését meséli.

Papp Dániel akkor távozott el, midőn a prózaíró igazi élete kezdődik. A sekélyes prózaíró hamar fecsegné kezd, aki azonban elemi áradásra vágyakozik, az gyűjti az erőt és az anyagot. Papp Dániel az utóbbiak sorába tartozott. Mikszáth felrótta néki, hogy a meseszövegben a leggyöngébb. Ez igaz is volt, ám hibája tulajdonképpen az érdeme: egyelőre inkább figurákat gyűjtött és örökített meg.

Onnét érkezett, ahonnét Herczeg Ferenc. Papp Dániel azonban éppen olyan fiatalon pusztult el, mint Justh Zsigmond, a magyar írók betegségében, a tüdőbajban, és annyira sem vitte, hogy a mindenre kiterjedő irodalomtörténetek a nevét följegyezzék. Herczeg Ferenc Dél-Magyarországból a Gyurkovicsékat hozta, s egyik legfőbb táplálója lett a dzsentri délibábnak. Papp Dániel mélyebbről merített, természetesen Budapest immár vegyes szelleme nem is fogadta olyan hevesen kegyeibe, mint Herczeget, akinek minden sora rikoltó hűségeskü volt a korszellem mellett. Papp Dániel ama kevesek közé tartozott, akik vajmi keveset törődtek a korszellemmel és az irodalmi élet zavaros hullámaival, s meg is bűnhődtek érte. Az asszimilánsok, a félig-meddig beolvadók farsangja következett; csoda-e, hogy ez a réteg csak külsőséges magyarságot tákolt, türelmetlen és szószátyár volt, tehát a nekünk mindenképpen idegen sovinizmus alakjában? Rákosi Jenő szavalt a harminc millió magyarról, miközben a valódi magyarok tömegesen kivándoroltak, és Herczeg Ferenc érkezett Jókai és Mikszáth örökébe. A magyarokban pedig konok dac gyülekezett, mely néha iránytalanul és csakazértis dörgött, szikrázott. Papp Dánielben a dac teremtő erővé nemesedett.

Egyik legérdekesebb novelláskönyvében, a *Tündérlak Magyarbonban* címűben fontos vallomást találunk. Előszavában hitet tesz a kelet-európai táj mellett, majd ázsziainak, tatárivadéknak vallja magát. A keleti-magyar élmény és tudat jelentkezett benne éppen úgy, mint

•

Gozsduban, ám érdemes ezt a keleti magyarságot megvizsgálunk, mert például Papp Dániel elsősorban a dél-magyarországi szláv nemzetiséghez hajolt le akkor, midőn az asszimiláns sovinszták az elvadult szellemű nemzeti türelmetlenséget gerjesztették. Papp az ellentétes utat választotta, az ősi föderatív szellemünk nőtt művészi látóhatárrá műveiben. A magyar életérzés ebben a korszakban is megmutatta, hogy mennyi mindent megbír, szintetikus és föderatív hajlama a szellem síkjára tolult. Az asszimilánsok ugyanakkor mindent föl akartak szívni egy sovinszta ábrándba, amelyből éppen csak a valódi magyar szellem hiányzott volna. A tiszta emberi eszményeket, így a türelmet és a széles emberi megértést az „ázsiai öntudatú” magyarok képviselték.

Papp Dániel említett könyvének előszava írói hivatásáról is vall: rendeltetését a magyar mélység föltárásában kereste, s mint jellegzetesen elbeszélő lélek, egy kedves mondával példázta. Egy zivataros éjszakán a portyázó komiszáros eltévedt legényeivel a dubokai pusztán, úgy bolyongtak a kukoricásban, mint az őserdőben. Egyszer csak pazar földalatti kastélyra akadtak, talán Rózsa Sándoré lehetett, ott éjszakáztak, s reggelre betérve e városba, elmesélték élményüket a svalizsárok ezredesének. Az kivonult egy egész regimenttel, azonban hiába kereste a Tündérlakot, amely a mélységben rejtőzik, de sohasem nyílik meg a svalizsárok előtt. „A Pegazusnak, a patkónak odavalónak kell lenni, hogy a füvek és nádasok alatt megtalálja a tündérkastélyt.” Papp Dániel konokul lándzsát tört a magyar mélység, népünk és népeink (!) eredeti mélysége mellett, ellentétben földijével, Herczeg Ferencsel, a felszín nem is mindig káprázatos bűvészeivel.

Papp Dániel novellái főként a honi szerbekről szólnak. Papp a tanúság, hogy ők is nagyon jól elérték „mélységünkben”: a zsarkováci kurtanemesek, közelebbről Patarics Vince, aki emlékeztet Gogol aranyos vidéki földesuraira, Nikánor diakónus, a csúnya Euthym és a többiek. Hozzá tartozóinkat, életünk immár szervessé vált elemeit láttuk bennük anélkül, hogy tiszta emberi valójukon erőszakot ejtett volna. Papp a világunkat és a mélységet olyan tágas, szabad méretekre szabta, mint az Alkotó a magasságot.

Novellái kitűnő alkotások, de Papp otthonosan mozgott a regény területén is, bár csak egyetlen regényt hagyott reánk, *A rátótiakat*. *A*

•

rátótiak Zombor regénye, és mint novelláinak jó része is elárulja, íróját mélyebb rokonság fűzi Mikszáthhoz. Mindketten felszabadultak a századforduló jobbainak tragikus alaphangulata alól, de Mikszáth el is szabadult, életérzése és humora vidáman csatangolt, Papp Dánielt azonban jobban kötelezte és kötötte a realizmus. Mikszáth is realista volt, a realizmus az egyik uralkodó szín volt gazdag palóc szöttezésben, Papp realizmusa azonban életkedv, hivatás, vívódás. Mindkettőnek fejlett volt a humora, ám Mikszáthnak a humor úgy kellett, mint a vízi szárnyasoknak a víz, életeleme volt, Papp humora inkább csak mélybe vágó szatírját ellensúlyozta, enyhítette. Hiányzott belőle a mosoly önmagával bételt gyönyörűsége, ösztönös gonddal és a kémikus biztonságával vigyázott, hogy a humor eleme el ne nyomja a szatíra erőteljesebb ízét. Novellái ugyan gyakran Mikszáthra emlékeztetnek, éppen olyan szívesen merült a délszláv szent egyszerűség és együgyűség ábrázolásába, mint Mikszáth a szlovák érzelmességbe és naivságba, regényében azonban már a Nagy Szatíra konok szárnyacsapásait érezzük, egy eredeti tehetség szívós nekigyürközését, hogy megmutassa: mi is lappang a nagy garral hirdetett Új Magyarország méhében a vidéken.

Papp realizmusa hitelesebb, mint Mikszáthé, nincs ugyan benne annyi költői erő, mint a nagy palóc világában, ahol lépten-nyomon buzognak az üdítő források, de súlya van a dolgoknak és a figuráknak. Papp nem festett ugyan sötét világot, mint Tolnai Lajos, de nem is vajákolta bűbájossá, inkább azt éreztette, hogy az élet egyensúlya is mennyire tragikus. A nagy író erényei eltakarják gyengeségeit, így Mikszáth elbeszélő erejének bűbájossága feledteti regényeinek lazaságát, jó befejezéseinek olykor bántóan kezdetleges gépiességét. A *rátótiak* szerkezete izmosabb a Mikszáth-regények felépítésénél, nincs annyi kiterő és humoros elágazás benne, nem tűzdeli tele vigasztaló idillel, határozottabban és erélyesebben bontakozik ki a társadalom képe; sűrűbb, töményebb, Mikszáth patriarkális szellemét is hiába keressük *Arátótiakban*. Mikszáth volt az utolsó mesélő patriarchánk, lényegében jól érezte magát abban az életben, melynek annyi és annyi hullafoltját észrevette, de mégis az ő szellemi domíniuma volt, a kor elvetélt típusai és figurái pedig rokonai, családtagjai voltak. Mikszáthnak az étellel szemben való állásfoglalása, utolsó nagy regényeit leszámítva, nem lépte

túl az atyai feddés és a rokoni évődés határmezsgyéit. Papp Dániel már bizonyos távlatból szemlélte életüket, hűvösebb és tárgyilagosabb volt, nem érintették szlávos ellágyulások, mint Mikszáthot. Mikszáth nem egyszer a karikatúra felé siklott, máskor naivan romantikus figurákat emelt be regényeibe, Pappnál semmiféle hajlam sem mossa el a valóság konok körvonalait. Megbízható társadalomrajzot, derűs, de szigorú kritikát kapunk Papp Dánieltől, s emellett fukarul bánt a szavakkal, még fukarabban a mondatokkal, az izmos szikárságot képviselte lelki és szellemi eltérébelyesedésünk esztendeiben.

Kelet fiában, a tatárban, a magyar mélység hitvallójában volt valami latin szigor és tiszta egyensúly. *A rátótiak*, mint az első regény, feltűnően tökéletes, a benne jelentkező író nagy regények reményére jogosít. Szerencsés rokonával, Mikszáth Kálmánnal szemben is megállja a próbát; ha pedig földijével, Herczeg Ferencsel hasonlítjuk össze, különösen szembetűnik Papp gyökeresebb tehetsége, magasabb rendű ízlése és különb művészi igénye. Hiába ontotta Herczeg a művek sorozatát, Papp Dánielnek egyetlen regénye elégséges arra, hogy kétségek sora támadjon bennünk Herczeg bácskai (helyesen: délvidéki – M. F.) világával szemben.

Délvidéki emlékeinek tárháza, *Marcellusz* című novelláskönyve a honi szerbség életének páratlan novellafüzére. A *Tündérlak Magyarhonban*, a *Marcellusz* és *A rátótiak* a század legkülönb prózai teljesítményei közé tartoznak, ott a helyük Tolnai, Justh és Gozsdu ugyancsak feltámadásra váró művei mellett.

(*Nagy vállalkozások kora – A magyar irodalom története
1867-től napjainkig, 1943*)

KI EZ A PAPP DÁNIEL?

Ejnye, ki ez a Papp Dániel – kérdezi majd a közönség –, írta Mikszáth Kálmán rövid életű napilapjának, az *Országos Hírlap*nak, 1898. október 7-én megjelent számában. Akkor hagyta el a nyomdát Papp Dániel első regénye, *A rátótiak*, s Mikszáth terjedelmes tárcát szentelt a friss

•

könyvnek. Mikszáth természetesen nagyon jól tudta, hogy ki Papp Dániel, mert napilapjának belső munkatársa és tárcarovat-vezetője volt az „írók írója”, akinek első nagyobb lélegzetű művét elmélyedő bírálatra, egész tárcára méltatta. Mikszáth szeme kitűnően látta nemcsak az életet, hanem az irodalmat is. Ő szerkesztette a Képes regényírók nevezetű sorozatot, és a kötetek elé írt bevezetők csaknem valamennyien remekművek, tisztán látta az írók súlyát és jelentőségét, csak a legkritikább esetben tévedett. A múlt század második felének regényirodalmáról külön képet adott, mint az irodalomtudósaink együttesen. Tudta, hogy mit cselekszik, midőn lándzsát tört a félig-meddig még ismeretlen fiatal író mellett.

Mikszáth azt írja Papp Dánielről, hogy két ember él benne: az egyik mély és maró élű filozófus, a másik szelíd költő. „De ez a két ember csak egy fejet visel (és egyért fizet adót), de ezzel az egy fejével három helyett gondolkodik.” Mikszáth megállapítása szerfölött érdekes. A századforduló közönsége nagyon szerette a sekélyes epikai csobogást. A felszínes kor szakadéknak tekintette a lélek és a szellem mélységeit, s Mikszáth, akinek kényelmes természete különben annyi és annyi engedményt tett korának, éppen a szellemi mélységéért emelte ki Papp Dánielt. „Az utóbbi években – folytatta Mikszáth – Bródy és Herczeg nagy sikerei közt is magára vonta a figyelmet leginkább mélységével, filozofikus kutató elméjével és roppant érzékével a styl művészetében. Azokhoz az írókhoz tartozik ő, akik előbb lesznek híresek az írók világában, és csak azután a közönségben, holott nálunk megfordítva szokott lenni... Papp Dániel megfordítva csinálja (mindenben más ő, mint a többi), mi már évek óta ismerjük és elismerjük, ahogy mondani szokták, nagyfejűnek.”

Mikszáth a nagyvonalú gondolkodót becsülte Papp Dánielben és a „roppant stílusművészt”. Mély gondolkodását Kemény Zsigmondhoz hasonlította, s Papp Dániel matériáját csakugyan legáltalában Mikszáthtal kevert Kemény Zsigmondnak mondhatjuk: szelíd, pazar színű, románccal ojtott balladai anyagnak. Midőn élményei már csaknem fekete gyémánttá komorultak, rájuk csöppent humorának egy-két gyöngyszeme, és azonnal vidító színkép lett belőlük. Mikszáth kitűnő szeme észrevette stílusának a maga korában szinte egyedülálló értékét is. Nem találunk Papp Dániel stílusában egyetlen fölösleges vesszőt

•

sem. Olyanok a mondatai, mint a karcsú oszlopok, melyek azonban könnyedén tartják az élet egész terhét. Mikszáth nem osztotta bőkezűen a dicséretet, még fukarabbul mérte az írói rangot, mégis le merete írni, hogy *A rátótiak*ban, bár komoly hibái is vannak, nagy író jelentkezik. Az új csillag azonban két esztendő múlva lefutott az égről.

Papp Dániel 1868-ban született Ómoravicán. Édesapja járásbíró volt, aki áthelyezés folytán Zomborba került, itt járta Papp Dániel a gimnáziumot. Az érettségi után jogász lett Pesten, s egyidejűleg Jeszenszky Danó közjegyzői irodájában dolgozott, de csakhamar elsodorta az irodalom. A *Pesti Naplónál* kezdte pályafutását, majd a *Budapesti Naplónál* folytatta. Egy ideig a *Magyar Génium* is szerkesztette, midőn pedig Mikszáth megalapította az *Országos Hírlap* című napilapot, hozzá szerződött. Papp Dániel és Mikszáth találkozása nem volt véletlen. Állításunkat az is igazolja, hogy azonnal felismerték Tömörkény István jelentőségét, és lapjuk tárcarovatában igen előkelő helyet biztosítottak neki.

Mikszáth Kálmán a magyar irodalom legeredetibb és legszuverénebb alakjai közé tartozik. Gyökerei a magyarságba és Magyarországon túl Kelet-Európába nyúltak; egyénisége és munkássága bizonyág volt Kelet-Európa eredetisége, benn rejlő gazdagsága mellett, és tiltakozás ama balítélet ellen, mely ennek a tájnak önálló emberi és műveltségi jelentőségét tagadta. Azonnal fölfedezte Papp Dánielben és Tömörkényben a rokon lelkű írókat, és maga köré gyűjtötte őket. Ám sokkal kényelmesebb és lágyabb ember volt, semhogy e gyökeres hazai és kelet-európai lényegű irodalom jussáért harcolt volna; Papp Dánieltől várta ennek a feladatnak a teljesítését, és valóban, Papp Dániel volt a leghivatottabb erre: szellemének gazdagsága és alkatának keménysége folytán. De a nagy reménység 1900-ban már halott volt A „nagy, sugár, vállas barna férfi, aki inkább látszott királyi testőrnek, mint írónak”, és olyan büszke volt mongol szabású fejére, egyszerre csak kidőlt. Akik még kissé emlékeznek reá, azt mondták, hogy az utolsó hónapjaiban fal mellé húzódva járt, tétiszonya volt. Azután agyhártya-gyulladásba esett, s a kór egykettőre végzett véle. Az orvosok szerint lappangó tuberkulózis volt a baj alapvető oka, bár senki sem tarthatta betegnek a harmincegy esztendő viruló férfit. Érdekes, hogy több elbeszélése

tuberkulotikusokkal foglalkozik, egyik pedig éppen az agyhártyagyulladásos beteg halálos vergődését meséli.

Papp Dániel akkor pusztult el, midőn a prózaíró igazi élete kezdődik. A sekélyes prózaíró hamar fecsegni kezd, aki azonban elemi áradásra vágyakozik, az gyűjti az erőt és az anyagot. Papp Dániel az utóbbiak sorába tartozott. Mikszáth felrótta néki, hogy a meseszövevényben a leggyengébb, ez igaz is volt, ám hibája tulajdonképpen dicsősége. Egyelőre inkább figurákat gyűjtött és örökített meg, a sajátos kelet-európai embert és emberséget kereste. Irodalmunkban ez idő tájt már fújdogálni kezdett a nyugati szél, megrázta a talentumokat, és sodorta a sznobokat. Az utóbbiak néhány várost nyugat-európaivá próbáltak kendőzni, holott valójában inkább levantei és bizánci jelleggel áldották meg, a vidéket pedig lenézték, Mucsának bélyegezték. Holott ezekben a Mucsákban vergődött és kínlódott a tényleges magyarság. Papp Dánielben elegendő bátorság és konokság volt, hogy kiálljon a vidék mellett. Ezt írja *Tündérlak Magyarhomban* című elbeszéléskötetének előszavában: „A kis-orosz mezőkön, ama vizes mocsaras lapályokon, hol a világon a legszomorúbb az ősz és legelkorhadtabbak a füzek, egy híres nyugati író egyszer megrúgta a földet: »Micsoda sár, micsoda sár! – mondta – S ezek a bolond lengyelek ezt a sarat hazának hívják!« A mi otthoni mezőinket sem szakasztják meg ódon városok, és haragos fenyőket se látni a Telecska alján, csak ép kalász meg puha dombvidék mosolyog a tájon. Talán az Úr ide kétségkívül Tempevölgyet akart tenni, de tán a hatodik napon mégis félig-meddig kiegyenlített mindent, és teli hintette maggal, mezei virággal. De ugyanez a szép, szelíd tájék ősszel szintén átváltozik olyan fekete tengerre, mint a volhyniai haza. S ha én a művelt nyugatot olyankor levinném hozzánk, hát akkor nekem is bizonyosan így szólna ő: Micsoda sár, micsoda rengeteg sár! S ön ezt a sáros országot Tündérlaknak hívja. Valóban annak hívom.” Bácska divatos és sekélyes íróival szemben Papp Dániel azt akarta megírni, hogy „mi van a fölszín alatt Bácskában”. A délvidéki magyar mélységben, ahol fajták lelke, sorsa fut össze, és Kelet-Európa végzete forr.

Mikszáth bizonyára ezért szerette meg annyira Papp Dánielt. Néhanéha ő is érezte, hogy Papp Dániel útjára kellene vágnia, s Kelet-Európa tragikus, végletes lelkét kellene megörökítenie. *A mi örökös barátunk*

•

című novellája a bizonyosság, hogy hivatott is volt erre. De érezte, hogy ez az út irodalmi forradalmat jelentene, és kényelmes, élvező természete nem volt hajlandó erre, mikor a békés szemlélődés is gazdag írnivalókat ajándékozott. Papp Dániel azonban, bár egyelőre kisebb formátumú tehetségnek mutatkozott, de fanyarabb, gondolkodóbb, elmélyedő elme volt. A határesetek érdekelték: a délvidéki táj, és a délvidéki tájon a magyarság és a szlávosság találkozása. Úgy vélte, hogy két fajta tusáján és ölelkezésén keresztül közelebb jut a kelet-európai lényeghez, s véle a magyarság lényegéhez is.

A századforduló könnyelműen és fölényesen magyarkodó légkörében, midőn az irodalom többnyire csak mulatságos figurát szemlélt a magyar népben és Magyarországnépeiben, Papp Dániel, a tatárivadék, elbeszéléseinek jelentékeny részét a honi szerbekről írta. Komolyan vette őket, érezte, hogy múlhatatlan dolgot képviselnek: a több mint ezer esztendő óta belénk folydogáló Bizáncot, a lelkünk mélyén még pihegő ó-hitet és a szláv lelkiséget, mely szín a magyar életérzés és kultúra gazdag szöttezésében. Érezte, hogy a magyar lélek bölcsességével, egyensúlyával és tisztult emberségével szemben a szláv a nagy és örökös inger, az emberség határait feszegető vad indulat és a megható együgyűség, az örök gyermetség, mely bizton jár a meredély szélén, és ártatlan tekintettel néz a legriasztóbb mélységekbe. Papp Dániel nem dugta homokba a fejét akkor, midőn különös divat volt ez az eljárás, és művekkel vallotta, hogy az egyik szellemi égtájunk a szlávosság. Ámde magyarul számolt be erről az égtájról, a nagy távlatokat bíró és mindenképpen szintetikus alkatú magyar szellem megértésével. Ha a velünk élő szláv népek majd elérkeznek az önismeret visszavonhatatlan vágyához, azt hiszem, egyik kedvelt írójuk lesz Papp Dániel.

Legjobb elbeszéléskötete a *Marcellusz*. A magyar kurtanemes-ivadékok nagyon jól megférnek ebben a könyvben a szerb pópákkal, diákokkal, kalugyerekkel és a bunyevác parasztokkal. Nagy novellákat találunk ebben a könyvben. Az *Arzénusz* és *Baziliusz*, az arkimandrita és az egyszerű barát harca a szláv lélek legmélyebb emberi értelmét példázza: lázad minden ellen, ami erőszakosan az emberek fölé emelkedik, és lehalol mindenhová, ahol elbukott az ember. A *Szállási Romeo* a határokat nem ismerő szláv kitörést ábrázolja, A *Lyubica* szolgabírája a mindennel

megbékélő szent együgyűséget. Másik elbeszéléskötetében, mely a *Tündérlak Magyarhonban* címet viseli, *A csúnya Euthym* a legkimagaslóbb írás, s egyúttal tanúság, hogy a szláv lélek mennyire hősiesen emberi tud lenni a szenvedésben. A két kötet Papp Dániel novellatermésének felét sem tartalmazza, a többi ott várakozik a sárguló újságpapírosokon.

Egyetlen regénye, *A rátótiak* a régi bácskai kisvárost örökíti meg: Mikszáth Kálmán északról indult, Papp Dániel délről. Mikszáth színe-
sebb, gazdagabb világot hozott, Papp Dániel keményebbet, drámaibbat. Mindkettőben a humor friss csapadéka enyhítette a magyar élmények és a magyar élet aszályát. Mindketten életbölcsséget alkottak a kor szabadelvű szelleméből: bölcsséget, mely a reánk rakódott intézmények, világnézetek, törvények és hiedelmek egyre növekvő kérége alól ki tudta hántani az eredetibb embert. Papp Dániel felvilágosodottsága keserűbb és merészebb volt. Mikszáthé megbékélőbb és lágyabb.

Papp Dániel 1887-ben

•

Mikszáth már híres író volt, midőn Papp Dániel melléje szegődött, de éppen *A rátótiak* című regénye a bizonyosság, hogy meg tudott állani mellette. Papp Dániel regényében nincs annyi kitérő, annyi humoros elágazás, mint Mikszáthnál. Mikszáth patriarkális kedélyét is hiába keressük benne. Nem tűzdeli tele vigasztaló idillel, határozottabban és erélyesebben bontakozik ki a társadalom képe. Realizmusa sem anynyira szétfolyó, mint Mikszáthé, sűrűbb, töményebb. Mikszáth volt az utolsó mesélő nagy pátriarkánk, lényegében jól érezte magát abban az életben, melynek annyi és annyi hullafoltját észrevette, de mégis az ő szellemi domíniuma volt. Az élettel szemben való állásfoglalása, utolsó nagy regényeit kivéve, nem lépte túl a rokoni évődés és az atyai feddés határmezsgyéit. Papp Dániel hűvösebb, tárgyilagosabb író volt, s bár csaknem mindig a szlávokról írt, írói magatartását nem mérsékeltek szlávos ellágyulások, mint Mikszáthot. Megbízható társadalomrajzot,

Papp Dániel

derős, de szigorú kritikát ad Papp Dániel, aki elment harmincegy évével, mielőtt Bácska nagy regényét megírhatta volna.

(*Kalangya*, 1944. február 15.)

GOZSDU ELEK

(1849–1919)

Ercsiben, Fejér megyében született, és Temesvárott, mint királyi főügyész halt meg. Egy ideig belemerült Budapest irodalmi életébe, sikereivel meg lehetett elégedve, mégis csakhamar föladta a harcot, és államhivatalnoknak ment, előbb Fehértemplomban ügyészkedett [majd nyolc évig, 1897 és 1905 között a zombori királyi törvényszék elnöke – betoldás M. F.], s utána került Temesvárra. Magas kort ért, de élete végén már alig tudtak róla, utolsó prózai műve 1886-ban látott napvilágot, azután csupán egy drámával szerepelt. Pályája tele van talányokkal, fejlődése meredeken tört fölfelé, utolsó műve, a *Tantalus* című novelláskönyve, a magyar próza legnagyobb teljesítményei közé tartozik, utána azonban elhallgatott, holott a *Tantalus* nem hatyúdál, hanem a kiforrott teremtő képesség bizonyossága; de miért dermedt meg ez az alkotóerő?

Gozsdut egyesek macedón, mások örmény származásúnak mondták, némelyek románt sejtettek benne; maga Gozsdú a magyarok mellett a honi szerbek életével foglalkozott legszívesebben, és semmi esetre sem tekinthető asszimiláltnak a szó gyanakvó értelmében, mert a magyar nyelvnek és a magyar nyelv szellemének, mértéktartó magatartásának páratlan mestere volt, mélyebb és életteljesebb stílusművész Ambrus Zoltánnál, a századforduló kikiáltott stílus-papjánál. Annyi bizonyos, hogy Gozsdú ősi keleti ember, fajtája öregebb a mai nemzeti nevezetknél, és régiségének köszönheti, hogy fenntartás nélkül a magyarba tudott olvadni, a felszín alatt magában mély keleti-antik réteget őriz. Gozsduban szlávós réteg is élt, de matériájának lényegére egyedül ez a szó illik, hogy keleti. Életének értelmét nem a kifejezésben, hanem mint a legrégebb kultúrfajták, a szemlélődésben kereste, s ki tudja: ez

•

a tiszta szemlélődés talán az európai ember tér- és időfogalmai fölé emelkedő alkotás.

Első írásain a francia próza lecsapódásait érezzük: a nagy szenvedélyek regényét próbálta megírni a tiszta mértéktartás módszerével, s bár a regény formájába nehézkesen helyezkedett bele, nem mindennapi alkotóerő jelentkezik kísérleteiben. Az aranyhajú asszony a romantika nő-élményét próbálja reálisabban megfogalmazni; súlyosabb alkotás *A köd*, mely így elvetélten, félig nyersen is a kor legkülönb prózai kísérletei közé való. Gozdsdu magyar társadalmi regényt írt, de csaknem egész Kelet-Európa belső válságát kifejező műalkotást teremtett. Érezte, hogy belső ködben és lápok közepette élünk; a regény olvasása közben mintha Ady eltévedt lovasának hangját hallanánk. Az író észrevette, hogy a hatalmas kelet-európai népi folyamatok és állóvizek nem teremtettek még tudatot, nem honosak még „napok” és „csillagok” fölöttünk, csak lidércfenyek égnek. Gozsdunak ez a regénye is francia példa alapján készült, de folyton azt várjuk, hogy most áradni kezd majd a mű, megnyílik a mélyföld, a tudat alá süllyedt emberség, ám Gozdsdu éppen ettől az áradástól félt. Az áradáshoz ezen a tájon mélyen szántó magyar indulatok (Méliusz, Pázmány, Ady), vagy szlávok őszinte kitárulkozás szükséges, esetleg a népmesék teremtő naivsága. Gozdsdu azonban más szabású egyéniség volt, és emellett súlyosan ránehezedett a kor természettudományos szemlélete.

A 19. század végén csaknem minden magyar író, s éppen a legjelentősebbek, ismeretséget kötöttek a darwinizmussal, a természettudományos világszemlélettel. Nyugaton a természettudományok megtermékenyítették az irodalmat, az írók új életszemléletet merítettek belőlük, és megváltó gondolatot is az emberi nem tökéletesítésére, a földi paradicsom lassú, de biztos fölépítésére. Justh Zsigmondra ez a természettudományos optimizmus hatott, Gozsduban azonban a nyugati hatás egészen más folyamatokat hívott életre. Gozdsdu Kelet-Európát két döntő élményen keresztül szívta magába. Az egyik a nagy megrekedtség volt, melyben e földdarabnak csaknem minden népe és társadalma szenvedett, és e megrekedtség természetes hatásai: a bomlás lassú foszforeszkálása, indulatrohamai, fájdalmas kitörési kísérletei, a tunya életmód elhatalmasodott belső mérgeinek maró-romboló mun-

kája. A másik döntő élmény: a nép ősi, egyszerű, mágikus kultúrája, melynek gyökerei még a mindenség, a létezők ősi egységébe nyúlnak. Gozdsu látta, tudta, hogy hiába érnek el ehhez a földhöz a nyugati csapadékok, alig termékenyítik meg az ugart, inkább a mocsarakat és a lápokot táplálják, mert itten másféle csapadékokra van szükség. Egyik legérdekesebb elbeszélése, az *Egy néma apostol* éppen arról szól, hogy milyen szerencsétlen figura lesz nálunk az új nyugati hit apostolából. Egy másik kitűnő novellája, az *Egy falusi mizantróp* pedig azt vitatja, hogy az ősi népkultúra mágikus életérzése egyszerűbb és biztosabb tájékoztatást nyújt a modern tudományos világszemlélet merev egyoldalúságánál. Gozdsut a nyugati hatás kelet-európai tudatra ébresztette, meglátta az egyedül üdvözítő utat, de nem merete bejárni.

A kelet-európai végzetről szól *A mártír* című ugyancsak tökéletes novellája, amely egy szerb szabadsághős története. Hőse afféle kudarcot vallott szabadsághős, vagy szolgálaton kívüli Marat, más időben és tájon talán jelentősebb emberi szerepre vergődhetett volna, de a magába szívott francia forradalmi ideológiának a lobogása itthon, Bácskában, a nagy rendülések lecsillapodása után komikus hatást keltett. A forradalmi apostol végre is belátja a passzivitásba húzódnó nép igazát: „Az igazságot érzi. Nem volt még rá eset, hogy a nép ostobaságot akart volna.” Bár „puskagolyó elé született népnek” tartja saját fajtáját, de rögtön rájön, hogy csak akkor megy puskagolyó elé, ha az ösztönei parancsolják. Az elkalandozó szellem végzetét írja meg Gozdsu ebben a novellájában, a kelet-európai kalandort, aki Nyugat tüzeit és fényeit hozza, és a község csudája haszontalan vértanú lesz a saját pátriájában. Gozdsu látta a törvényt: a tüzet és a fényt ebből a tájból és ebből a közösségből kell kicsiholdunk, ha nem akarunk haszontalan Messiásokká válni.

Gozdsu világa: csupa megrekedt sors és ember, magukba húzódnó, roskadozó meghasonlottak, bő vérű hadonászok és szánandó hősök, akik hosszabb lejárátú öngyilkosságba menekülnek; az erők tehát megáporodnak vagy szétfolynak. Gozsdunak csaknem minden alakja a reánk kényszerített társadalmi és gazdasági életforma áldozata. Nem hoz derekabb életingert nekik az új idő, és ezért inkább lassan, de biztosan fölládozzák magukat. A kiegyezés korának zsoldos hada a föllendülésről szónokolt, de ugyanennek a kornak a legjelentősebb írói

•

reménytelenséget láttak mindenfelé. Tolnaiban és Gozsduban jelentkezik először félelmetesen az Ady-korszak végzete: az áthidalhatatlan ellentét az élet irányítói és a szellem hordozói között.

Gozsdu a nagy haza, a kelet-európai táj válságának legmélyebb okára tapintott: az emberi reménytelenségre, a táj és a tájat kifejező ember mélyebb tárnáinak erőszakos betemetettségére, a reánk kényszerített életformák idegenségére. A társadalmi bomlás okait is ebben kereste: a ködben, az élet bizonytalanságában, értékes erőink elkallódásában, tudatunk tántorgásában, életerzésünk nem gyógyuló sebeiben. Úgy látta, hogy ez a nagy táj egyelőre csak vajúdni tud, de a vajúdásból még nem születik életforma. Tulajdonképpen Gozdsdu is a megmétélyezettekről írt, a felemás emberekről, akiknek életerőit meggondolatlanul beléjük csempészett szérumok hatása torzítja, zilálja, bénítja. Az élet szüntelen és haszontalan fortyogó káosszá válik, melynek ingoványos talaján minden kísérlet elferdül, és végső eredményében lápba fullad. A köd alakjai mindannyian megmétélyezettek, iránytalanul száguldó, pusztulást és halált hintő, vagy pedig tehetetlenül hánykódó figurák, novelláiban érettebb erővel ugyancsak ilyen embereket és emberséget ábrázol.

Gozsdu nem volt célzatosan társadalmi író, ennek köszönhetjük, hogy a műveibe szőtt társadalmi kép annyira éles és megbízható. Félelmetes tárgyilagossága tette lehetővé, hogy királyi ügyész létére nyugodtan írhatott az újfajta megyei korrupcióról, a Kelet-Európába tolokodott kapitalizmus rablógazdálkodásáról, a nép teljes elhagyatottságáról, és az 1867 után uralkodó nemzeteszméből való kieséséről. Gozsdunak elsőrangú érdemei vannak a magyar társadalmi tudat születése körül. A gondosan konzervált arisztokrácia erkölcsi és társadalmi szerepéről az volt a véleménye, mint Tolnai Lajosnak, mindkét regényének eseménye ennek a rétegnek a válságáról hoz hírt. De erről szól az egyik legkitűnőbb elbeszélése is, a *Nirvána*, az élőhalottak furcsa kísértetjárásáról, és mételyző szervezetéről. A társadalmi élet vizsgálata csak erősítette Gozdsdu eredeti meggyőződését, mely így foglalható össze: a fatalizmus az élet és a halál egyensúlya, tehát nagyszerű életelv és teremtő is lehet, de itt, a reménytelenség, a külső-belső elintézetlenségek földjén a halál komor, vigasztalan angyala, vagy pedig a halódás zsongító, halálba ringató dajkája.

•

Gozsdu tudta: ez a reménytelenség egészen mélyről jön, óriási föld-rengések, társadalmi, szellemi és erkölcsi rendülések kellenének, hogy a remény látvája feltörhessen. Nem tartozott ama bizakodó rajongók közé, akik úgy hitték, hogy a francia tűz egész Európát bevilágítja, és a francia forradalmi típusok bűvös köntösök, melyeket csak magunkra kell húznunk, és máris a szélrózsa minden irányában megváltást hirdethetünk. Tudta: a megváltáshoz, tehát a tiszta emberi megvalósuláshoz mélyebbről feltört elemek szükségesek. Nem áltatta magát szép és naiv hitekkel, nem volt benne semmiféle petőfiség, fiatal fővel is idős keleti bölcs volt. Pesszimistának nem mondhatjuk azért, Gozsdu a kor felszín-es fogalmai fölött állott, és nem vette igénybe vigasztalódásul, vagy pedig teremtő erejének fokozása céljából a kor jellegzetes izgatószerzeit. Mindent látott, mindent megmért, belátta az egyéni szándékok eleve reménytelenségét, és viselni bírta ezt a súlyos élményt. Ha nem mélyed a magyar környezetbe, hanem csupán az emberi figurák megörökítésére törekszik, írásait összetéveszthetjük a múlt legnagyobb és legtisztább oroszainak írásaival. *A veréb* és az *Ultima ratio* bátran Gogol vagy Csehov legjobb írásai mellé állítható; honi kritikusai valószínűleg ezért emlegették Gozsduval kapcsolatban Turgenyevet.

Az *Ultima ratio* a magyar széppróza legnagyobb alkotásai közé tartozik, holott látszólag egészen az utolsó jelenetig a szociális közömbösséget, a társadalomból kihulló szegénység megkövesedett belső harmóniáját hirdeti. Egy szörnyű mély hang azonban pillanatok alatt pozdorjává töri ezt a megkövesedett réteget: az öreg paraszt sírásó kivonult a társadalomból, remények, vágyak és illúziók nélkül él a sírok között, mint a keleti bölcsek és a magasan az élet fölé költözött zárándokok. Esteledik, szegény halottat hoznak a kórházból közös koporsóban. Olyan koporsó ez, melyben csak kihozzák az ingyen halottat, a sír szájánál kiveszik belőle, és úgy dobják a mélybe. A tökéletes nyugalomba és harmóniába dermedt öreg paraszt halotthalványan tántorog vissza a sírtól: „Már másodszor! Pukkant! – Mi az? Mi pukkant? – Szegény embert – meztelenen – mint a kutyát – be kell dobni – a gödörbe! Ezt is – bedobtuk. Azután pukkad – mint a puska lövés! A hasa, a hasa... – Senkim sincs! Engem is – bele fognak dobni – mint a kutyát! Én is pukka...” A kételkedők ebből a novellából megtudhatják, hogy mi lap-

•

pang a dermedt nyugalom alatt a kelet-európai népek lelkének alján. A *Tantalushoz* fogható egységes és érett novelláskönyvet alig találunk a magyar irodalomban. Az egyik csúc s a másik mellett sorakozik benne. Egyetlen hanyag vagy ügyetlen mozdulat sem zavarja a könyv páratlan művészi egyensúlyát. Ez a fegyelem és igényesség Gozdsu dicsősége s baja. Legjobbaink közt emlegetjük, de mondanivalójának csak egy töredéke jutott napvilágra. Minden novellája remek, megállja a legmagasabb mértéket. Gozdsu élete mégis torzó, mint fiatalon elhunyt barátjáé és bajtársáé, Justh Zsigmondé.

(*Nagy vállalkozások kora – A magyar irodalom története
1867-től napjainkig, 1943*)

KÁLMÁNY LAJOS (1852–1919)

Kálmány pécskai segédlelkész korában, 1875-ben kezdte meg a népköltészet gyűjtését Aigner-Abafi Lajos biztatására és anyagi segítségével. Aigner-Abafi egész vagyonát a magyar irodalomra áldozta, könyvkereskedésének szerény hasznát is erre fordítva, lankadatlan szívóssággal és tisztességgel adta ki a *Nemzeti Könyvtár* köteteit, és a múlt számos jeleséhez még ma is csupán az ő kiadásában juthatunk hozzá. Irodalmi múltunk feltámasztásában és mentésében döntő érdemei vannak Aigner-Abafi Lajosnak, s arra is jutott még ideje – és akadtak garasai –, hogy a pécskai káplán népköltési gyűjtését támogassa.

Kálmány Lajos első gyűjtését *Koszorúk az Alföld vadvirágaiból* címen rendezte sajtó alá még Pécskán, nemsokára már Csanádapácán és Battonyán segédlelkész, majd Szegedre helyezik, a Rókus-kápolna káplánjának. Itt talált igazi elemére: elkezdi egy sűrített népi közösségnek, Ős-Szegednek a hagyományait gyűjteni, és néhány hónap alatt kötetre való anyag van a birtokában. Biztonsággal jár-kél a néplélek bonyolult tárnáiban, s azonnal rálel a nemes ércek ereire. Munkáját a nagy árvíz szakította félbe, amely romba döntötte Szegedet. Szinte a Gondviselés küldötte Kálmányt, hogy az utolsó pillanatban örökítse meg Ős-Szeged

lelkét, a magyar *Kalevala* még meglelhető nyomait. Az árvíz ugyanis sok mindent elmosott, elsöpörte a régi állapotokat, kimozdította helyükből a dolgokat és a lelkeket. Kálmány szegedi gyűjteménye olyan szerepet játszott, mint Noé bárkája: belementett mindent, ami méltó a folytatódásra, a megörökítésre, az utódok nem múltó tiszteletére, és hozzácsatolta a szegedvidéki anyagot, Ős-Szeged lelkének emlékeit.

A gyűjtő, a későbbiekkel ellentétben, nem akadt meg a nyersanyag közlésénél, hanem a legmerészebb vállalkozásba fogott: vissza akarta idézni a magyar *Kalevalát*, a népköltészet emlékeiből és a fennmaradt hagyományokból meg akarta teremteni a magyar mitológiát. Kísérlete nem áll egyedül a XIX. században, de egyedülállóan magasrendű a módszere. Ipolyi Arnold nagy ívű rendszert teremtett, és telezsúfolta értékes nyersanyaggal, elsőrangú megérzésekkel, de naiv délibábossággal is. Kálmány óvatosabban, különb kritikai érzékkel és hatalmas összehasonlító tudással látott neki a feladatnak. Egy-egy mitológiai elem fonalán indult útnak, aggályos gondossággal vizsgált meg minden „építőtéglát”, biztos kézzel rakta, illesztgette a széthullott régi magyar „templom” köveit.

Kálmány előtt a gyűjtők általában arra törekedtek, hogy gyűjteményekben esztétikailag tökéletes darabok, kerek mesék, érett balladák és szabályos dalok szerepeljenek. A népmesegyűjtemények, mint a jó novelláskönyv, a dalgyűjtemények pedig a szabályos verseskönyv igényeivel készültek, és a legtöbb gyűjtő minden lelkiismeret-furdalás nélkül simította, kiegészítette, rendezte az anyagot. Kálmány nem vállalkozott ilyen merényletre, nem hangolta a gyűjtött anyagot a kor irodalmi ízléséhez, hanem szűzi tisztaságában jegyezte fel, és nemcsak a kerekded népköltészeti emlékeknek tulajdonított fontosságot, hanem a hagyomány minden elemét följegyezte, és az anyaghalmazból kiválogatta mindazt, ami hírt adott az őshitről, és a magyar vallásos szellem fejlődéséről, alakulásáról. Értékelní tudta mindazt, amiben mások csupán értelmetlen vagy lényegtelen töredéket láttak. Ha Ipolyi tudatos nagy rendszert alkotott, Kálmányban egy nagy ösztönös rendszer élt, mely a tényleges népköltészeti élményekből táplálkozott, ösztönös megérzéseivel azonban csak akkor lépett a nyilvánosság elé, ha tudatos bizonyosságot talált igazolásukra. Minden értekezése ilyen bizonyosság,

•

végérvényes igazolás, s ha az értekezések nem is közlik a magyar *Kalevala* teljességét, de a körvonalait biztos kézzel megrajzolják.

A magyar vallásos kultúra a XIX. században ijesztően ösztövért lett. A szellemi élet legnagyobbbrészt elfordult a tételes vallásoktól, vagy legalább is közömbössé vált irántuk. Maguk a vallások pedig bezárkóztak tételeik várába, védték a birtokállományukat, harcoltak ellenfeleikkel és a korszellemmel anélkül, hogy saját mélységükbe, fejlődéstörténetükbe bepillantottak volna. Némelyik felekezetünk papságának körébe sok asszimiláns elem került, akiknek idegen volt a magyar néplélek, és hiedelmeiben, ősi szokásaiban, pogány maradványaiban legfennebb sátáni elemet szemlélt. A kereszténység rengeteg elemet szívott fel a pogányságból, s átalakította a maga képére és hasonlatosságára, a pogány magyar vallásos kultúra is beáradt a kereszténységbe, és a két elem az idők folyamán egységbe békült. Egészséges fejlődés más módon el sem képzelhető, az új vallásnak, ha tartós életre vágyik, örök emberi élményekre kell épülnie, tehát magába kell szívnia az ó-hagyományból mindazt, ami örök emberi. Egy-egy nép vallásos érzésébe és kultúrájába ezen kívül beolvadnak a saját sorsélményei is, a vallásnak ezekkel is számolnia kell, és rendszerébe kell olvasztania őket. Az áthasonulók azonban – látszólag a kereszténység nevében – a magyar vallásos érzés ősi és sajátos elemei ellen fordultak, holott a kereszténységnek semmi szüksége sem volt erre a „fordulásra”, a kereszténység nagyon jól tudta, hogy a vallásos érzés ősi humuszába kell gyökereit bocsátani, ha viharokat álló fává kíván nőni. Azok a papok tehát, akik a magyar vallásos érzés mély humusza ellen küzdöttek, tulajdonképpen nem a kereszténység érdekeit szolgálták, hanem a nekik idegen magyar „öslélek” ellen viseltek hadat. Kálmány Lajos tisztán látta ezt a folyamatot, mert folyton sürgette, hogy a papokat magyar környezetben neveljék, maga pedig teljesen a néplélek papja lett: a népi kereszténységben a pogány alapot és annak elemeit kereste, a magyar parasztság keresztény lelki kultúráját az ősi keleti-pogány gyökerekig vezette vissza; fölfedezte népi vallásunk eredetiségét.

Már két döntő fontosságú gyűjteménye jelent meg, a Magyar Tudományos Akadémia több értekezését kiadta, a néprajzi körök ünnepelték, midőn megpályázta a szegedi Szent Rókus plébániát. Szegeden akkor

indult meg a korszerű városiasodás, a középréteg lépett előtérbe, amely ugyancsak nem érzett közösséget a paraszt-pappal, és megbuktatta a választáson. Ez a bukás volt Kálmány legsúlyosabb csalódása. Szegedre és környékére építette egész élettervét, s éppen Szegeden kívánt nyugodalmat teremteni magának, hogy munkásságát zavartalanul folytathassa. Szülővárosának múlhatatlan emléket emelt népköltési gyűjteményével, és a viszonzás rideg elutasítás volt. Pedig időközben már bejárta – mint káplán – Temesközt, tehát Bánátot is, és egész Dél-Magyarországot, melynek számos falva szegedi kirajzás, mindenütt a szegedieket, a szegedi lelket kereste, listákat készített a szegedi kirajzokról, és adatokat, elemeket talált Szeged messzire sugárzó lelkéről. Gyűjteményeinek előszavában rajongó áhítattal beszél szülővárosáról, melyet a délvidéki magyar néphagyomány góciának tartott, s 1891-ben halálos sérelemmel kellett elhagynia; nem is tért vissza, csak későn és betegen, szélütötten.

Kálmány Lajos ezután a déli Tisza vidékén, a Viharsarokban bolyongott, káplánkodott, plébánoskodott. Most már teljesen a parasztok papja lett, azonosodott népével, nyíltan, olykor kihívóan sorsközösséget vállalt vele. Tanult és gyűjtött, folytonosan csatangolt, kószált, igaza van Móra Ferencnek: nem mint „modern” pap volt jelen népének életében, hanem mint az „utolsó magyar sámán”. Összeütközésbe került az egyházi és világi hatóságával, izgatási pört akartak indítani ellene, mert minden esetben nyíltan a népe mellé állott, ha úgy látta, hogy igaza van. Érezte, hogy a magyar őslélek utolsó sugarainak büvkörébe jutott, ezek a sugarak hevítették, az ő átlényegülésüket kereste a népi kereszténységben, és ebben az átlényegülésben, a pogány magyar igék utolsó „felszökésében” érezte az istenség jelenlétét. A népi fonók, szokások, játékok, babonák, hiedelmek, vigasságok és az éjszakai pásztortűznél folytatott beszélgetések lettek Kálmány Lajos szertartásai, az ő papjuk volt: nekik áldozott, és érettük áldozta föl az életét, nyugalmat és érvényesülését.

Midőn szélütés érte, jó alkalom kínálkozott az előljárási jogának, hogy a nyugtalan paraszt-paptól megszabaduljon. A szélütött Kálmány visszakerült Szegedre, és egy nyomorult viskóban tengődött csekély papi nyugdíjából. 1919 decemberében halt meg, utolsó nagy művének, a *Hagyományoknak* harmadik kötetét már nem tudta sajtó alá ren-

•

dezni. Tömérdek kézirat, gyűjtés, jegyzet maradt utána a legteljesebb rendezetlenségben, s mi sem jellemzőbb, hogy hagyatéka mind e napig nem talált rendezőre, sőt ma már a holléte is bizonytalan. A hagyatéka elárulta, hogy életének második fele meghasonlásban telt, egyéni erői nem voltak elegendők, hogy a folytonos csapások és félreértések növekvő terhe alatt kiegyenesítsék. Közbe kellett volna lépniük a tudományos szervezeteknek, a szellemi életnek, a nemzeti lelkiismeretnek. A kor felelőtlenségét azonban mi sem példázza megdöbbentőbben, minthogy Kálmány Lajos teljesen magára maradt. Élete végén már csak éjszaka járt sétálni, élő halott lett, akit magára hagyott hősi vállalkozásának összeomló roppant ívei vertek nyomorékká és temettek el.

A *Szeged népe* mindhárom kötetéhez terjedelmes előszót írt, ezek az előljáró írások elárulják, hogy a népköltési gyűjtés széleskörű vizsgálódással párosult nála, és szerves kapcsolatban volt egy nagy magyar életervvvel. Már az első kötet előszavának írója nemcsak folklorista, hanem a telepítések és Temesköz magyar meghódításának az apostola: „Szegedet nagygyá kell tenni, megadni neki az eszközöket, melyekkel a Temesközre magyarosítólagnemcsak ideig-óráig hathat, hanem a megkezdett hatást gyümölcsözővé is teheti. Főképpen a felsőbb tanító-intézetek sorozandók ide. (...) A másik, amire a feladat megoldásában szüksége van Szeged népének, a Temesközbe behúzódo magyar községeknek erősítése. Az erősítés a telepítésekkel érhető el; nem úgy, mint még ma is tapasztalható, hogy némely uraság az egyik magyar községet a másik után pusztítja el, minek következtében a lakosok egy része elhagyja Temesközt. Elég lakatlan községeknek való hely van Temesközben, ezeket kell betelepíteni magyarokkal!”

A második kötet előszava elmondja, hogy a szegedieknek Temesközbe való kirajzása szabályos vonalban történt, úgyhogy a telepés községek szerves kapcsolatban maradjanak egymással. Kálmány a szegedieknek a nemzetiséghez való ragaszkodását látja ebben a települési céltudatosságban, és elmondja, hogy ezt a szilárd települési vonalat a legpusztítóbb balsors közepette és a kedvezőbb települési lehetőségek kedvéért sem szakították meg. A harmadik kötet előszavában még keményebben a telepítés eszméje mellé áll: „Temesközön, ha magyar politikát akarunk követni, nem szabad a kincstárnak talpalatnyi eladó vagy bérbeadó

•

földjének sem lenni, csak magyarokkal való betelepítésre szántnak.” A katolikus pap tisztán látja, hogy a telepítés mennyire magyar sorskérdéssé nőtt, és ilyen ajánlatokra merészkedik: „Telepítsen a kincstár Temesvár alá kálvinistákat! Adjon alkalmat Temesvár lakosságának velők versenyezni a magyarságban.” Ez a hang nyilván a „magyar vallás” hangja, de Kálmány Lajos egyházi pályáját is eldöntötte.

A harmadik kötet előszava különben kitűnő faluvizsgáló tanulmány, újra rámutat arra a félelmetes folyamatra, hogy némelyik földesúr, így Marczibányi Lajos és Sváb Károly, elpusztította a virágzó telepes falvakat. Ugyancsak Kálmány Lajos tárja föl elsőnek adórendszerünk akkor dívó megdöbbenő aránytalanságait: „A csókai uraság 7837 hold után fizet 8970 forintot, a nép pedig 2968 holdja után 5549 forintot, és még azt sem mondhatjuk, hogy az uraságnak csak kétszer annyi, olyan minőségű földje van, mint a népnek.” Kálmány gyűjtő munkája nem volt elszigetelt tudományos tevékenység, nemcsak a néplelek hagyományait, hanem az egész néplelket és az egész népsorsot figyelte. Hiába ajánlotta gróf Tisza Lajosnak művét, hiába írta le másfél lapos ajánlásában tizenegyszer a Nagyméltóságú szót. A mű a magyar népi gondolat forradalmi jellegű átalakulását hozta, és a magyar szabadelvűség kora kesztyűs kezével ítélte: Kálmány Lajost pusztulni engedte.

Kálmány a népköltészet egészének vallásos jelentőséget tulajdonított: „a népköltésben az anyagnak szellemet adtunk”, tehát a lelkünket leheltük belé. A kor azonban vagy elvetette a vallásos kultúrát, vagy pedig tételek közé száműzte, de semmiképpen sem volt hajlandó ilyen tágas hungarológiai és emberi értelmet adni neki. Pedig Kálmány nagyon tisztán látta, hogy a vallás egyetlen fejlődési lehetősége a merész visszakanyarodásban rejlik: a hanyatló polgári civilizáció menthetetlenül szétbomlasztja a vallásos érzést, tehát vissza kell térnie az ősvalláshoz, az emberi alapépítményekhez, az eredeti embernek az Istennel és a világgal kötött szövetségéhez. A népiség és a néphit fölfedezése tehát nem csupán elvont tudományos vizsgálgatás volt nála, adatokat gyűjtő hév, racionalista szócséplés, hanem ő is részt vett a századvég nagy nyugtalanságában, mely utat keresett a válságba jutott embernek, és Kálmány Lajos a legigazabb, legegészségesebb utat ajánlotta: a költészet és a vallás, a teremtő és a hívő ember egységét.

•

Ő vette észre először, hogy a népköltészetet nem szabad műformáink kaptafájára húzni és az irodalmi ízlésünkhöz torzítani, mert sajátos esztétikai és etikai rendszer rejlik benne. Elsődleges feladatnak vallotta a népkultúra törvényeinek s rendszerének tudatos megfejtését és taglalását, benn rejlő törvényinek helyes magyarázatát. Megalapította a magyar folklórt, és összehasonlító alapon kibányászta eredeti elemeit. Életműve tehát a legjelentősebbek közé való, mert megindította egy sajátos kultúra értelmének a megfejtését. Természetesen azt is meglátta, hogy a magyar sorsélmény miképpen színezte vallásunkat: „Ha a népek boldog korszaka összeesik a teremtéssel: a kettő egy, akkor mi valami nagyon boldog időt soha sem értünk. Már az első ember testének kétszer való meggyúrása által úgy tetszik, mintha kijelölte volna jövőnket, már ekkor küzdéshez, törődéshez, munkálkodáshoz akart volna szoktatni bennünket, hogy mi ezen az úton boldogulhatunk, haladhatunk; avagy megfordítva, küzdelmeink, törődéseink okozták-e, hogy mondáink is ilyen vonásokat tartalmazók?”

Kálmány fölfedezte a népmesében népünk társadalmi ősélményét is: az ősi magyar mese „a gazdagságból eredő rangkülönbség fent nem állásának bizonyítása”. Egy másik mesénél megjegyzi: „Mesénk mást is mutat: tiszteletben tartja a szerzett jogokat, javakat, mit őseink a történet lapjai szerint hazánkba jövekkor nem tartottak meg, mi azt mutatja, hogy mesénk újabb kialakulata a kereszténység hatása szerint valót tükröz vissza. A szerzett jogok tiszteletben tartásával szoros kapcsolatban van a rangkülönbség elismerése... Ezt a rangkülönbséget mesénkben a királykisasszony hangoztatja, mikor a kiskanászhoz nem akar királylány létére férjhez menni; a mesék azonban segítenek rajt azáltal, hogy a különben alacsony származású mesehóst felemelik.” A magyar népköltészet szociológiájának is Kálmány Lajos vetette meg az alapját. Felismerése, alapvetése nem talált tanítványokra, folytatókra, de a magyar folklórnak, ha eredeti tudománnyá akar nőni, Kálmány végrendeletéhez kell visszatérnie.

Kálmány egyik legérdekesebb feltárása, kísérlete a *Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya* volt, harminchét lapos tanulmány, a Magyar Tudományos Akadémia adta ki 1885-ben. Páratlan megérzéssel fejti ki a hagyományok töredékeiből az eredeti magyar istenasszony létét,

és egészen észrevétlenül pogány szertartásaink tömegét idézi vissza; az aránylag rövid értekezés tömény magyar mitológia. Szőregeen egy búbajos versikét is lelt, mely ugyancsak a Boldogasszonyhoz fűződik:

*Fölviszöm, fölviszöm,
Fölviszöm a baltikámat
Boldogasszonyhon,
Boldogasszonyhon
Fölviszöm, fölviszöm!*

Csakhogy szegény pacsirta nem bírta felvinni, mit leereszkedőben be is vall, mikor így szól: *Elejtöttem.*

Nagyvonalú értekezés a *Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban*. Igen érdekes, hogy egy olyan mítoszi nyomra lelt, mely Adyban támadt fel újra. A temesköz-lőrincfalvai hagyomány ezt mondja: „Az egész világot három cethal tartja, midőn harmadik esztendőbe mögfordul (a három cethal) a másik ódalra, akkor a föld megrozög.” Adyban így támad föl a mítosz:

*Oh, Istenünk, borzasztó Cethal,
Sorsunk mi lesz: ezer világnak?
Roppant hátadon táncolunk mi.
Oh, ne mozogj, síkos a hátad.
(A nagy cethalhoz)*

A világ alakulásairól szóló hagyományok döntően példázzák, hogy milyen széles kultúrterületekkel érintkezett az ó-magyarország: „Nem kell azonban hinnünk, hogy nekünk a vogulok és szibíriai törökök hagyományaival egyező teremtő mondáink vannak csak; egyéb nyomok is meglátszanak a mi kincseinken. Így a gnosztikusok tanítására emlékeztető vonást rejt magában a következő adatunk. (...) Iszlám maradvány Évának a kígyótól való elcsábítása, szinte ilyen, hogy a kígyó a vízből szól Évának. (...) Nem vezethető azonban vissza az iszlámra az a kijelentés, hogy az emberek a bűnbeesés előtt szállni tudtak. Ez már inkább hasonlít a vogul monda ama helyéhez, hol el van mondva, hogy a Numi

•

Tarom leeresztette férfi és nő, az ég és a tenger között lebegett: azonos pedig a buddhisták hiedelmökkel, kik szerint az ember elváltozott. Tengri tehát előbb repült.” (...) „Világégsre vonatkozó hagyományaink kétféle hatásról tanúskodnak, úgymint a keresztényről, hova sorozzuk a Szentanyák tárgyuk körébe vágó magyarázgatását, melyet részint a Szentírásból, részint a Sybillákból merítettek és a mongol buddha vallással egyező hatásról.” Kálmány a magyarság hatalmas ázsiai hozományát kétségtelenné tette.

Döntő bizonyosságot hozott Kálmány a sámánizmus mellett is: népünk a XVIII. század első felében még tudomással bírt a bűbájosságnak dobszó mellett való tanításáról, tehát a sámándob alaposan dacolt az idővel. Ezeket a nagy jelentőségű megállapításokat többnyire csak úgy mellékesen, a lap alján közölt vagy könyvei végére függesztett jegyzeteiben teszi. Egyik jegyzetében megemlíti, hogy „a magyar népköltés-tárban aránytalanul kevesebb az átkot tartalmazó adat az áldónál, a hűtelennek rosszat nem kívánónál” – e „statisztika” fényt vet népünk lelkének természetére. Művek lehetősége lappang egy-egy jegyzetében, és a művek bizonyára meg is születtek volna, ha hideg felhők helyett meleg verőfényt küld reá a kor.

A gyűjtő Kálmány Lajos nemcsak mítoszunk hitelét építette föl, hanem őskultúránk természetéről is végső érveket hagyott. A múlt század esztétikusai még azt tanították, hogy a ballada a „hegyi” léleknek zordon teremtménye, és az Alföldön a ballada helyett az enyhébb románc nyílik. Kálmány alföldi gyűjtései alapján és az egyetemes magyar népköltési kincs szemmel tartásával hirdette, hogy a ballada a magyar műveltség őskincsei közé tartozik, tehát a magyar alkattal függ össze. A ballada az egész közösségben virágzott, a tájak és a tájakon változó életberendezések legfeljebb módosították további fejlődését. Kálmány Lajos a magyar folklór alapvető kérdéseit tisztázta, és folklorisztikus kincsünk időtlen teremtő szerepét vallotta. Ő a Keresztelő Jánosa annak az elkövetkezendő folklorisztikus áradásnak, amely egyelőre Bartók, Kodály, Ady, Erdélyi, Tamási, Sinka és hihetően még nemzedékek életművét termékenyíti majd meg.

*(Nagy vállalkozások kora – A magyar irodalom története
1867-től napjainkig, 1943)*

KÁLMÁNY LAJOS NYOMÁBAN

Úgy vélem, kevesen tudják, hogy Újvidéken Hungarológiai Intézet működik, és a fenti című könyvet, Tóth Ferenc munkáját se forgathatták sokan. Jugoszláviában a magyar folklór művelése most kezd föllendülni. Kisebb tudósítások jelentek meg régebben is, de a korszerű feladatok felismerése elsősorban Penavin Olga érdeme. Az elméleti megalapozás Bori Imrénének az *Idő, idő, tavaszidő* című népmeseegyűjtéshez írt előszavához fűződik. Talán azt is fölvethezném, vajon Kálmány jelentőségét hányán ismerik, mert a megújult országban hagyatékával egyedül Ortutay Gyula törődött, életrajzát pedig Péter László írta meg. A legszebb búcsúztatót Móra Ferentől kapta (*Az utolsó magyar sámán*), ám a megható írás hitelében itt-ott kételkednünk kell.

Mi sem áll távolabb tőlem, mint Móra értékének csökkentése. Móra mindig lefelé húzott, sohasem feledte el, hogy honnét jött. Azonban polgár lett, bátor s haladó, együtt érzett Kálmány Lajossal, de neki is borsódzott a háta, ha meglátta. Kálmány „rossz” természetéből magyarázott sok mindent, amit egy ország és egy társadalom rossz természetéből kellett volna magyaráznia. Móra szerint „szép, piros képű, mosolygós szemű fiatal papként” távozott Szegedről, és „teljesen elvadult ősember gyanánt” tért vissza. Holott szegény Kálmány sohasem volt „mosolygós” papocska, nézzük csak meg az ifjú pap mellképét. Mészáros Lőrincnek lehetett ilyen elszánt, perzselő tekintete, szájonlaca dacos, súlyos szavak ejtésére termett, mintha esküt mormolna, hogy többé sose alkuszik meg, s feszül, szinte ég rajta a reverenda. Kálmány sohasem gyógyuló sebbel hagyta ott szülővárosát, s ment papnak, mint Péter Lászlótól tudjuk, anyja kívánságára, de semminémű hajlamot se táplált a papság iránt. Igaz, három testvére volt, köztük kettő fiú, ő a legidősebb, ám az anyját aligha a szükség kényszerítette arra, hogy elsőszülöttjét szemínáriumba zárja. A múlt század végén a még teljes elnyomottságban élő asszonyok, ha hűségesek maradtak férjükhöz, családjukhoz, egyetlen vigasztalóra és szövetségesre számíthattak, az Istenre. Ájtatos egyezséget kötöttek, a katolikus egyház lelki imperializmusának ők alkották leghívebb, legelszántabb amazonjait, s bár jóhiszeműen, nemegyszer csatolták gyermekeikre a vallásosság szöges övét. Ugyancsak Péter

•

Lászlótól értesülünk, hogy Kálmány, míg a temesvári szeminárium-
ban kispaposkodott, anyjának erőszakossága miatt négy esztendőre
szakított családjával, szünidőre sem látogatott haza, anyja csomagjait
felbontatlanul visszaküldte. A seb is termel, gyakorta többet, különbet,
mint a jólét. Kálmányban dacot nevelt. Ez a dac tette naggyá és boldog-
talanná. Erről a dacról állította Ady, hogy „élethipotéka”. Úgy vélem, az
a diákköri seb, édesanyja erőszakossága, ha el is rontotta egyéni életét,
de géniuszt felszabadította. Csupán plébános korában fogadta el az
anyja röskei szőlőjéből küldött évi 20–25 hektó bort. Így vezekelt az
anyja? Annyi narkotikumot küldött a fiának, amennyinek az árából
egykor bízvást tanulhatott volna kedve szerint. Kálmány pedig akkor
már elfogadta, akár a végzetet. Ivott és itatott, méregerős szüzdohányt
pöfékelt naphosszat, ette a mérgeket – a nikotin eleven vad ízét, az
alkohol mámorát –, mert tudta, hogy úgyse fordíthat sorsán.

Ám, talán így is kellett történnie. Kálmány tizenkilenc évig volt
káplán, és jóformán esztendőről esztendőre más faluba helyezték.
Egyházi fölötteseivel és főként a szolgabírókkal mindenütt össze kellett
ütköznie, mert mind fönt, mind a középen teljesen korrupt réteg terjesz-
kedett, erről Tolnai Lajos sorsa és művei tesznek félelmetes tanúságot.
Már első állomáshelyén, Pécskán Szabados esperes 120 Ft 32 krajcárral
meg akarta rövidíteni, holott kápláni fizetése mindössze évi 200 forint
volt. Éppen olyan elkeseredett küzdelmet kellett folytatnia a darab
kenyérért, mint a szegényparasztoknak. Kálmány fölvette a harcot, és
nem csupán ezúttal, de mindig győzött. Péter László szerint kitűnően
ismerte az egyházjogot, amelyet Temesváron Csiky Gergelytől, egyik
legkedvesebb tanárjától sajátított el. Csikyn ugyancsak égett a reveren-
da, és sok mindenről felvilágosíthatta tanítványát. Később Pestre ment,
meghasonlott az egyházzal, ledobta a csuhát, nemsokára fölkapott író
lett. Csiky már mint világi ember írta meg önéletrajzát, de titkosírással,
mert jól tudta, hogy a papok keze messze elér, bosszújuktól tartott. A
titkosírást utóbb rokona, Supka Géza fejtette meg.

Kálmány, miközben ide-oda helyezték, valósággal üzték, és egyha-
mar meghasonlott az úri-polgári társadalommal, közösséget keresett,
hogy egyáltalában élni tudjon. Mi történt volna véle, ha megül egy
kényelmes állásban? Nyilván elpolgáriasodik, de a papságot sértődöt-

ten, sebesült lélekkel, harcra készen kezdte; úrt érzett bévül, mert a teológiát egyhamar kifújta belőle a friss tavaszi szél, az úrt pedig be kell töltenünk. Egy különb, emberibb lelkiséget kellett fölfedeznie, méltó materiát keresett, és ezt a közösséget a népben találta meg. Egyre inkább egy nagy család vigaszos melegségét érezte, midőn beszédüket, majd dalaikat, meséiket, hiedelmeiket hallgatta. Mindezek őselemeket vertek fel benne. Mintha hallotta volna már valamikor, egészen mélyen szunnyadtak, most pedig egyszerre életre éledtek, és éreznie kellett, hogy ez a felfedezés különb családot ad a sajátjánál, mely sohasem értette meg, ha szerette is. Mennyire illik reá Ady sorsmagyarázata: „Menekülés úri viharból”. A különb család a nép volt, s elindult, hogy fölfedezze. Sehol sem volt maradása, Szegedtől északra, keletre és délre, sorra járta a falvakat, gyűjtött iskolákban, kocsmákban, pásztortűz mellett. Tanult, olvasott, töprenkedett nyomorult falusi káplánszobákban gyertyavilág mellett. Garasaiból könyveket vásárolt, nyelveket tanult, s közben szüntelen mérte az embereket, akik fenn voltak, könnyűnek találta, az alul senyvedőket pedig családtagjának fogadta. Kiürítette azt a keserű poharat, amit a nép ivott nap mint nap, s mivel nagy formátumú ember volt, született írástudó, ebből a lelkiségből akart templomot emelni az egész nemzetnek.

A magyar népkultúra szent terheit hordozta, s midőn szél ütötte, megyés püspöke, Csernoch János személyesen jött Csanádpalotára, s oly irgalmatlanul beszélt véle, mintha egy második szélütést szeretne előhívni. Az a Csernoch, aki holtig nem tanult meg magyarul, de annál bőkezűbben töltötte meg Tisza István pártjának üres kasszáját, hogy hercegprímás lehessen. Kálmány pedig teljesen soha meg nem gyógyuló béna karral, kapadohányfüsttől illatos hosszú papi kabátban, holtig egy nagy tervet szolgált: fel akarta húzni a nép templomát egészen a csillagokig. Életének a „negatívja” is sokat mond. Csernoch János, amikor nyugdíjazta, egyik fő vádjá volt, hogy a templomot nem takaríttatja. Csakugyan így lehetett, de az ő temploma nem volt azonos az egyházéval. A halottakat beszentelte a templomban, de nem kísérté ki a temetőbe. Elhanyagolta a hittantanítást, inkább daloltatta a gyerekeket? Ne feledjük, hogy nem hitt a vallásban, de tanítania kellett. Mestere volt a herélésnek, ingyen és jókedvűen gyakorolta. A

•

népen segített ezzel. A hittanóráról elküldött egy gyereket kancáját fedezetni. Elparasztosodott? Állatokat tartott, maga ült fel a trágyás szekérre is? Így lehetett? Plébános korában csakugyan keveset dolgozott, Móra ezt is tévesen ítéli meg, azt hiszem, paraszttá akart lenni. Valóban paraszthoz illő elszántsággal rakta forintra a forintot. Miként jutott ide? Lázadó parasztok mellé állott, népnúzó urakkal akasztott tengelyt. A nép templomának építőköveit megtalálta, de a templomot mégsem építhette fel, s látnia kellett, hogy abban a társadalomban minden nagy terv, nagy kísérlet reménytelen.

Régi ez a terv, hányan gyötrődtek érette és fölötte. Zrínyi, a költő és hűséges társa, Vitnyédi István óta szüntelen felbukkan: a kurucoké, Rákóczié, Bessenyeié, aki legtágasabb íveléssel fogalmazta meg, a magyar jakobinusoké, a reformnemzedéké, Széchenyié, Kossuthé, Deáké, Grünwald Béláé, Mocsáryé, Áchimé, a századforduló realistáié, Adyé, Jászi Oszkáré, a korai szocialistáké, Károlyié, az első Tanácsköztársaságé, a népieké, a Szegedi Fiataloké..., minek folytassam? Kálmánynál a „magyar templom” a népiség forradalmi diadalát indította a népballadától a földosztásig. A népiség nemcsak mese és költészet volt néki, de éppen olyan hévvel követte a szegedi nép kirajzásának, az új honfoglaló vonulásnak az útját, telepítést követelt, és fölvette a harcot az új településeket eltipró nagybirtokosokkal, olykor csaknem paraszti zendülés élére került. Móra részint Kálmányban keresi tragikumának a titkát, természetét teszi felelőssé sorsáért, s bár fölötte rokonszenves képet fest róla, „összeférhetetlen, hörcsögös természetű paraszt papnak” ítéli, de miért volt az? A nép egész lelkét, kultúráját néki ajándékozta, nem volt-e kutyakötelessége e megtiport nép mellé állani a püspökök, esperesek, képviselők, főszolgabírók és a nagybirtokosok ellenében? Ok nélkül senkivel sem akasztott tengelyt, de nem bírta tűrni az igazságtalanságot, nem tudott beletörödni egy ország folyamatos züllésébe.

Utóbb, mikor plébános lett, beállott parasztnak? Más is így akart cselekedni, midőn állandó vendégnek kopogtatott be a szegénység, így Beniczky Lajos, a nemzetiségi kérdés egyik legkülönb értője és megértője, de Kossuth éppen úgy a hóna alá nyúlt, mint Széchenyi. Akkor még nem csupán a nagyvonalú, de a cselekvésre is kész közéleti férfiak korát éltük, a századforduló végén már legfennebb gyarló epi-

gonok nyüzsögtek. A tudományos életnek csaknem minden komoly tényezője elismerte Kálmányt, tanulmányokat kértek tőle, buzdították, csak éppen a Kisfaludy Társaság és az Akadémia kapuja csukódott be előtte. Csak éppen nyugodt állomást nem biztosítottak néki. Még szerencséje volt a testét égető csuha is, különben bizonytalán börtönbe kerül, egy ízben a bíróság elrendelte a vizsgálati fogságot, de azután visszarettent, mert neve sokkal ismertebb volt, semhogy az európai botrányt elkerülhették volna.

Fölötte jellemző, ugyanakkor árulkodó sorokat ír Móra az öreg Kálmányról is: „Oszlopokon járó óriás” volt, másfél mázsa, nagy koponya, arca violásba játszó, szemében „fájdalom, gyűlölet, cinizmus és fanatizmus”, egyik karja szélütötten lógott, és áradt belőle a pipabűz. A mindig haladó gondolkodású, emberséges, de illatos szivarfüsthöz szokott Móra, azt hiszem, kerülte Kálmányt. Móra jóval szegényebb sorsból emelkedett fel, de azután civilizált ember lett, s bár ő sem volt a Vezérlő rend kedvence, de a mélységbe se lökték vissza, otthona volt legalább. Kálmány lakásán csak halála után járt, szellemi hagyatékát összeszedni. Sokadmagával lakta a két mélybe süppedt, nedves, sosem takarított szobát, patkányok és mindenféle rovarok társaságában, áradt a dohszag. És most egy talányt kell megfejtenünk. Elképesztő nyomorban élt állítólag csekély papi nyugdíjából, holott nem volt szegény ember. Azt is Péter Lászlótól tudjuk, hogy Csanádpalotán, plébánoskodása során tanyát szerzett, ezt sohasem adta el, halála után unokaöccse örökölte, és odaköltözött gazdálkodni, tehát aligha lehetett akármilyen odú. Az első világháború ínséges éveiben egy tanya komoly jövedelmet biztosíthatott, akinek földje volt, az gond nélkül élt, egy magányos pap egyenest jómódban tölthette volna utolsó éveit, ha a papi nyugdíj vékony is volt. Nem lehetett azonban, aki törődött volna véle, meg kellett ízelnie a teljes elhagyatottságot. Nem éltek körülötte mesélő szomszédok, a régi Szegedet elvitte az árvíz. A meg hasonlítás, a teljes reménytelenség állapotában, midőn a kétségbeesés vad fájdalmait legyőzi az ember, eljut oda, hogy nem törődik az ellenséges világgal, de ugyanakkor önmagával sem. A lemondás akkor lemondás, ha teljes érvényű, és magunkat se vonjuk ki. Nem törődött az emberekkel? Azok se törődtek vele, és ugyan mi köze lehetett a hivatalbéli úrral, vagy a

•

betelt polgárral, midőn ezek csak izgága, züllött vad papot szemlélték Szegednek ama fiában, akiben a „templomalapító” álma élt. Erről tudósít a Móra által jellemzett „fanatizmusa”. Csak éjjel járt sétálni. A sötétség, az éjszaka látogató emlékek, az árnyak, úgy lehet, irgalmasabbak az élő embernél. Azokra az emberi lelkekre emlékeztették, melyekben oly szívesen bányászott, és színaranyat hozott fel.

De mit tudhattak meg Kálmány lába nyomán Észak-Bánátban az újvidékiek? Először is azt, hogy egyetlen jelzős főnévvel tökéletesen jellemezni tudták a rendkívüli embert a reá még emlékezők: „Olyan kilépős pap volt” – mondogatták. Micsoda szellemes szabatosság. Csakugyan szüntelenül „kilépett” a papságból, melybe valójában be se lépett, csak közük kényszerült, és ott is ragadt. Egész életében ezt az egyetlen védelmi állást fogadta el. Azt se feledték, hogy a gyűjtőknek munkájukért fizetett, a gyerekeknek négy krajcárt egy füzetnyi összegűjtött nótáért, holott nem volt sok a stallárium. A gyűjtőknek a nótákat „tökéletesen” le kellett írniuk. Még érdekesebb, amit Kálmány mesefájáról, Borbély Mihályról mondtak. Borbély egész könyvre valót mesélt, mert ez az ember „nagyon sokat tudott. Igazán, nagyon sokat tudott. Nagyon sokféle járt, mert szögény ember vót, és szógát ěre-ára, bérösködött, így is nevelkődött”. Ez a Borbély Mihály a mesélést „az ű születésitű” kezdte. Egész életéről mindent elmesélt. A helyükből kimozdított parasztokból hírvivő mesefák lettek. A hosszú helyhez kötöttség után mesévé, kalanddá, rendkívülivé nőtt bennük minden. A mese pedig nem szakadhat meg, nem érhet véget a világjáró embe-
reknél. A népköltészet fogantatását is a közvetlen személyes élményben kell keresnünk, de az is megtörténhet, hogy az átélt eseményt egy régi balladába építik, alkotás ez a hagyomány segítségül hívásával. A bánati gyűjtők arra a végső következtetésre jutottak, hogy még századunkban is születnek balladák. A népköltészet túléli önmagát? Így lehet, mert magasrendű művészi és emberi izgalmakat őriz a hagyomány, ezek alászállhatnak a lélek mélységeibe, de fel is törhetnek.

A gyűjtők bejárták Észak-Bánátot, ahol Kálmány megfordult, káplánkodott, de nem csupán életének a nyomait keresték, hiszen 1906-ban agyvérzés érte, 1910-ben pedig Szegedre költözött; akik a század elején már felnőttek voltak, alig-alig élnek, annál inkább izgatta őket, hogy mi

lett a Kálmány korában még virágzó népköltészetből, a Kálmány által följegyzett balladák „észak-bánáti továbbélésük kísérleti vizsgálata”. Némelyik már nem él a köztudatban, de őrizők mindenütt akadnak, bár olykor csak töredékek szakadnak fel emlékeikből. Mások műfajt váltanak, dalba csapnak át. A balladáknak, így *A három árvának* is, megvan az európai családja, mégis miben rejlik eredetiségük? Nos, a szerkezet tökéletességében, képeik kifejező erejében és humánusuk hőfokában. A Kálmány-gyűjtés egyik változatában a halott anya könnyében mosdatja gyermekeit, körmével fésüli őket, hajszála a cérna, mellyel ruhájukat varrja. A sírból fölkelő anyának nincs semmije, „testével ápolja” őket.

*Fő' két az ű édös annyuk,
Mögmosta a fejejüket:
De nem vízbe', ha' könyvibe';
Kifűsülte fejejüket:
Nem fűsűvē, tisz körmivē;*

*Mögmosta a ruhájukat:
De nem vízbe', ha' könyvibe';
Mögvarrta a ruhájukat:
Nem cernávā, hajszałávā.*

A friss gyűjtés pedig, ha csupán töredékre is talál, egyszerre csak új, legalábbis nem közismert motívumokra bukkan. Tóth Ferenc jegyezte fel 1972-ben Egyházaskéren:

*Megy a három árva,
De megyen hosszú (j)útra;
– Jó anyánk, Mária,
Mi van a számunkra megírva?*

*Egy utcaszögleten
Megáll a legkisebb gyermek:
– Én tovább nem megyek,*

•

*Nem bírok, mehetek.
Ugyan, hát, jó emberek,
Adjatok egy falat kenyeret!*

A mai balladaénekes olykor megakad, és már csak tartalmat tud mondani, prózába csap. Az előbbi, különösen megható sorok után így folytatja a hatvannyolc éves Benyócki Istvánné: „Tudtam én hosszabban, de most nem jut az eszömbé... Möghalt az anyjuk, oszt akkó ěmöntek ezök ahhon a sírhon, és akkor ottan mondták: »Kelj föl, anyám, mert má leszakadt a gyászruhám ...«”

Midőn Tóth Ferenc a tízéves Ugori Jóskát megkérdezte, hogy hol tanulta a Rózsa Sándor-nótát, „Törökkanizsán a tévében” – hangzott a felelet. A népnek vissza is lehet adni az elvesztett kultúráját. Ugyancsak 1972-ben a hatvanöt éves Móra Lajosné Patkó Bandiról dalolta nótát Tömörkénynél is megtalálhatjuk (*Egyszerű emberek*). A szegedi tanya-világban hallhatta. Bogár Imre Laska Antal által hallott nótájának első versszaka másik nótából ragadhatott oda. Endrődön teljesen hasonló, de tökéletesebb, lángolóbb szövegét jegyeztem fel (*Viharsarok*, 167. oldal).

Az újabb énekesek különösen hangsúlyozzák, hogy megtörtént esetről szól az ének. „Hát megtörtént Jázován... Ez tény, igaz volt, ez egy igaz történet... Higgyék mög, hogy valamikó, ez igaz történet vót. Valamikor ez igaz löhetőtt... Ahány nóta van, ez mind megtörtént a kerek világon.” A hatvanöt éves Móra Lajosné Fehér Vera ezt közli *A hűtlen legény halálra táncoltatásáról*: „Ez megtörtént Adán. Az adai lányoktú tanútam. Szerette vóna a legént, és az ugye út nem szerette, vagy mi, és nem járt hozzá. Ez mög nagyon érte vót, és utána belebetegödött és mög is halt. Mikor mán möghalt, akkó ěmönt a fiú oda, és akkó ugye, a lány akkó mán fölébredt, és akkó mögtáncoltatta, hogy vele együtt haljon mög, mer nagyon szerette.” A második versszaknál jókora ugrás történik, legalább egy versszak lekopott. A ritmus dőcög, a sorok hol rímelnék, hol nem, ez az ének bizonyos nem ment „szájról szájra”, nem csiszolgatták, tökéletesítették, mégis költői hevülete nem közönséges. Nem tudok szabadulni a megérzésemről, aki szerzte, bizonyos ismerte Arany balladáit, azoknak kísértetiességét érezzük.

Ez is Kálmány világa volt egykor. Szembe kell néznünk végre azzal a téves feltételezéssel is, hogy hatósugara kis területre korlátozódott, a déli Tisza-vidékre és a Bánátra. Vaskos tévedés ez, Kálmány 1918-ban figyelmeztette Csernoch János bíboros hercegrímást, hogy a nagy orosz forradalom átcsap majd hazánkba is. Nem tartotta érvényesnek, emberhez méltónak, időt állónak azt a rendet, amelyben élt.

A könyveiből szerettem meg. Mindent elolvastam, amit írtak róla és megelhettem. Akkor éreztem át igazán tragikumát, midőn néhány évvel halála után fölkerestem a szegedi házat, ahol utolsó éveiben lakott és meghalt. Megdöbbenem. Régi ház volt, földszinti ablakai a földhöz közeledtek, a vakolat hámlott, pedig módosabb ember építhette, emeletet is húzatott reá, mégis nyomortanyának tetszett. Maga főzött itt kis dobkályháján, gyerekektől vásárolt félig használt krajcáros füzetet kéziratpapírnak. Szegénysége vitte ide? A nyugdíjas pap nyomorúsága? Nem, sokkal irgalmatlanabb erő taszította ebbe a dohos, nedves odúba: életének és az egykorú magyar életnek a tragikuma. Ide kellett jutnia, és itt találta meg a helyét, egész lényével hitte, vallotta, hogy ez dukál a kitagadottnak.

Szegedről hiányzik valami, Kálmány Lajos szobra. Ügy, miként Móra jellemzi, másfél mázsás öreg Kálmányt oszloplábain, hatalmas koponyájával, nagy szemével, egyik karja lógjon szélütötten, a másikat emelje magasba vádlón, hitvallón, áldva és átkozva. Nőjön ez a szobor túl Kálmány Lajoson, legyen az eltékozolt ország jajszava, a közvetve megölt lángelmék gyászbeszéde, mindnyájunk büszkesége, szégyene és mellverése. Legyen benne még valami: az ő igazsága és a mi elégtételünk. Ó-Szegedet megörökítette, Új-Szeged nem fogadta be. Mégse tudta elhagyni. Meghasonlott, tragikus hűség. Talán minden hűségnél szebb. (1977)

(*Tiszatáj*, 1980. december)

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ

Legérettebb verseskötetében, *A bús férfi panaszaiban* nemcsak polgár volta tör fel, hanem a mélyrétege is. *A szegény kisgyermek panaszaiban* a gyermekség mély forrása szakadt fel, *A bús férfi panaszaiban* Szabadka és Bácska. A szabadkai és bácskai árnyak nem lenge, tűnő élmények, hanem a lélek mélyéből indult és rétegek szűrőjén tisztult nedvekből sarjadt növények, kivirult emlékek. A költő megízleli a föld és a táj sűrű, nehéz mámorát, humánus telítettségét, meghallja és versebe menti az emberrel keveredő anyag lélegzését:

*Itt fekszenek csodásan ök,
hol annyi búza, bor van,
a véreim, az őseim
a fényes nyári porban.*

*Állok az ágyuk peremén
és csendesen borongok,
hogy mit izennek énnekem
a Kosztolányi-csontok?*

*Ők a gyökér a mélybe lenn,
a messze nyugalomba,
de én az ág s még mozgok itt,
mint szélben a fa lombja.*

*Kövér, bozontos hantjukon
lakodalmas enyészet,
holtukba halhatatlanok,
derűsek és egészek.*

*Nem emlékek, nem elfolyó
halotti-tompa árnyak,
félíg-nyitott szemmel ma is
föltámadásra várnak.*

*Az éltet dicséri mind
s a sírjuk tőle áldott,
babért gondol a szépapám,
a szépanyám virágot.*

*Itt fekszenek csodásan ők,
hol annyi búza, bor van,
a véreim, az őseim
a fényes, nyári porban.*

Ezek a versek a magyar líra legnagyobbjai közé készítettek utat. A *Bűbájosok* című kötetének legnagyobb írása *A bolond magyar*. Arról szól ez a novella, hogy milyen tropikus méretű lázzal szívja fel a magyar a halálélményt: kiüt belőle a sztyepp-kultúra öröksége, panasza; vád és sirám helyett roppant méretekben vetíti ki a megismerés fájdmát, a halál tényének tudomásul vételét. A fiai halálától megbillent lélek tulajdonképpen visszabilen, feltámadnak benne – mint Kosztolányi mondja – „exotikus” méretei, valójában az eredeti eposzi méretei, a szó legősibb értelmében, mert a világgal, a mindennel intézi el fájdmát, nem rokkann meg egyhelyben, hanem belekapaszkodik a szenvedés sörényébe, és rohan véle utolsó leheletéig. Bácska forró, füledt, néma, el nem játszott, ki nem lobbant drámáktól fűtött atmoszféráját leheli ez a novella, olyan teljesen és tökéletesen, amint Tamási Áron a székelly hegyek légkörét. Döntő érv ez az írás is a tájból, a valóságból és a tényleges közösségből sarjadó irodalom mellett.

*(Nagy vállalkozások kora – A magyar irodalom története
1867-től napjainkig, 1943)*

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: ZSIVAJGÓ TERMÉSZET

*Szülőházában, a vén udvaron,
Hová gurultak labdáid szegény?
Hová repült a sárkányod vajon,
S kedved, hited az életed felén?*

Kosztolányi új könyve e visszaemlékezésen lett nagyon az enyém. Négy éves koromban egy mesét olvastak föl nekem, a *Szentivánéji álom* volt, gyermekmesébe oltva. Nem tudom, volt-e azóta ilyen hatalmas irodalmi benyomásom. Ebben ízleltem meg öntudatlanul és először a poézis gyönyörét, hogy az univerzum van, él és zshivajog, hogy túl az emberen egy csodálatos életerő zúg és üzen. Kosztolányi Dezső képes lenne ilyen Szentivánéji álmot írni, hiszen egész irodalmunkban ő merült a legmélyebben a játék tiszta, örök vizébe. Kosztolányi úgy tud néha játszani, hogy valóban „isteneknek telik benne kedve”. Viszont a szó könnyedebb értelmében vett játék sekélyesíti őt el olyan sokszor, és tiszta, ártatlan erőfeszítések helyett elegáns, ötletes, könnyű mozdulatokkal próbál gyönyörködtetni.

A *Zshivajgó Természet* önvallomás-sorozat. A természet nagy némaságát oldja fel. Hol az ártatlan gyermek, hol a dolgok lényegéhez, legbensőbb arcához zarándokló keleti bölcs, hol az ötletes kultúremler interpretálja a természet néma vagy meg nem értett hangjait. Kosztolányi egészen frissen megőrizte magában a gyermekarcot. Újabban mélyen elmerült a keleti versbe, és sokat tanult tőle. A keleti vers hozta őt ilyen közel a néma és meg nem értett természethez, amely érdekesebb, beszédesebb és izgatóbb minden rikoltásnál. De olykor fölcillan könyvében a kultúremler szatírája is, valami nem ide illő fanyar íz.

Ezért nem tudok megbékélni e zshivajjal, mint egészszel. Ama ősi természetzsivaj: minden szimfónia édesanyja. De Kosztolányi belevegyíti az anya gyönyörű ó-énekébe az unokák szellemeskedő trilláit is. Disszonáns. De gyönyörű, igaz vallomások és énekfoszlányok vannak benne:

*Itt lakmároztaál egykor az eperfán,
Jaj, hogy szerettél. Majd, ha por leszel,
Egy nyári szellő még felém seper tán.*

Az Ady-generáció ittmaradtjai közül ma mindenesetre Kosztolányi a legfrissebb, legfejldőbb lírikus.

(Kobó, 1931. január)

DÉL KAPUJÁBAN

A Szenteleky Társaság nemrégiben adta ki Bácskáról az első összefoglaló szociológiai munkát, szerzője Lévay Endre, címe *Dél kapujában*. Különös örömünkre szolgál ez a kitűnő könyv, mert hamis legendát oszlat széjjel. Nyúlós, ragadós ködként ült ez a legenda Bácskára, mint egy tejjel és mézzel folyó, murival és alkohollal telített földre, a nábobok televényére, a Gyurkovicsok termőföldjére. Az első világháború előtt a magyar közvélemény csak bácskai murikról s nábobokról tudott, és azt hitte, hogy a bácskai zsírból, Bácska fogyhatatlan bőségszarujából bőségesen jut ottan mindenkinek. A legendának, mint mindig, most is volt némi alapja. A bácskai föld – Szabadkától délre – csakugyan zsíros televény, mely sokszorosan jutalmazza az emberi veritéket. Az idilliumot folytató nábobokat pedig a módos parasztság is örömet utánozta, hiszen különb példát nem mutatott senki, és a népnevelés is meglehetősen kezdetleges fokon állott abban az időben. A napokig tartó parasztlakodalmak – mint Lévay Endre írja – olykor a gazda egész esztendei jövedelmét igénybe vették. Mindez azonban csak az egyik árnyalata volt a bácskai életnek.

Szabadka környékén a hajdújárás szigetmagyarság például egészen másfajta életformát valósított meg. Bérbe vette a várostól a Szabadkát környékező futóhomokot, s mintegy tízezer lélek három tanyafalut épített: Hajdújárást, Ludast és Noszát. A földhöz jutott nép szaporodott, s mivel tovább terjeszkedni nem tudott, minőségi termelésre, kertgazdálkodásra adta fejét. A királydinnyés futóhomok kultúrtájja alakult, de a megszállás alaposan megváltoztatta a táj arcát. A város ugyanis – annak idején – huszonöt évre bérbe adta a magyaroknak a földet azzal az ígérettel, hogy huszonöt év múlva ismét bérleti szerződést létesít velük. Végleges telepítés helyett tehát félmegoldás történt. A megszállók pedig a bérleti szerződés letelte után kilakoltatták a magyarokat, s telepéseket

•

hoztak, akik nem értettek a homoki gazdálkodáshoz, és tönkretették a gyönyörűen virágzó homoki kultúrát. Nem történhetett volna így, ha a magyarok örök tulajdonba kapják a földet. A visszacsatolás után a megszállás folyamán szétkergetett hajdújárás magyar parasztok ismét megvethették lábukat azon a homokon, melyből az ő emberfölötti munkáimuk teremtett kultúrtáját.

Bácskának sajtósági kultúrproblémái is voltak és vannak, melyekről azelőtt a magyar közvélemény nem is tudott. Legnagyobb írói, köztük olyan elsőrangú tehetségek, mint Papp Dániel és Gozdsu Elek elmerültek a korai feledés portengerébe. Lévey Endre idézi Bartha Miklóst, aki megállapította az első világháború előtti magyar társadalomról, hogy „még ellenőrző képessége sincs, annál kevésbé beolvasztó vagy szelídítő ereje”. Bácska hősi magyar szellemei, akik megszerették volna szólaltatni a táj lelkét, egyedül maradtak. Ezért volt annyira nehéz a megszállás alatt a szellemi kibontakozás. A megszállás előtt a magyar tudat nem vette észre Bácska sajátos kérdéseit, humánumát és magányos vívódásait. A megszállás alatt pedig a bácskai írók ugyanebbe a hibába estek, inkább a levegőbe, a ködös távolba bocsátották gyökereiket, mintsem a bácskai földbe. Többnyire összetévesztették a gyökértelenséget az európaisággal. A megszállás vége felé itt is az egészséges népi-nemzeti irányzat felülkerekedése vitte közelebb a fiatal magyar értelmiséget a tájhoz, a néphez, a valósághoz. Ennek az iránynak a képviselői a visszacsatolás után is hűek maradtak Bácskához, nem hagyták el, fenntartják a bácskai írók lapját, a *Kalangyát*, mely egyre nagyobb példányszámra tesz szert, a Szenteleky Társaság pedig rendre kiadja műveiket, példát mutatnak irodalmunk annyira szükségese és egészséges decentralizálására.

Lévey Endre könyve elmélyedve foglalkozik a bácskai nemzetiségekkel is. Mintegy tizenegy fajta található ezen a földön, sorsukkal és kultúrájukkal foglalkoznunk kell, mert a mi feladatunk a szintézis megteremtése ezen a tájon. Lévey kitűnően ismeri a bácskai nemzetiségek életét és kultúráját, teljesen otthonos a horvát és a szerb irodalomban, s történelemben is, ennek köszönheti, hogy széles látóhatárú munkát írt. A bunyevácok életéről és műveltségéről szóló fejezete nemcsak kitűnő írás, hanem valóban hézagpótló munka. Közkönyv-

tárakban és iskolai könyvtárakban lenne a helye, annál is inkább, mert Lévay kitűnően ír, könyve élvezetes olvasmány is.

(*Magyarország, 1944. május 7.*)

GION NÁNDOR

Először legfrissebb regénye került kezembe, a *Virágos katona*, azután következett a többi. Csupán annyit tudtam írójukról, hogy ugyanazt gyötrődte végig férfikora elején, amit én, őt is árván maradt csecsemő sírása, majd gügyögése tartotta életben. Egyik műve elején ott az ajánlás: „Idának nagyon későn, mert ő már meghalt.” Későn, nagyon későn. Negyvennégy esztendeje hangzik ez bennem is, akár a lélekharang kongása.

Első regénye, a *Kétéltűek a barlangban*, a *Symposion-könyvek* tizenkettedikje. A bácskai avantgardistákkal indult, bár – úgy hiszem – teljesen sohasem lehetett azonos velük, mindennemű irány vagy szekta eleve szűk volt néki. Első regényét abszurdnak is mondhatjuk, de tegyük hozzá, hogy a legjobb fajtából. Mint mindennek, az abszurdnak is vannak szentjei és kofái, átszenvedői és kozmopolita ügynökei. Az abszurd lehet viaskodás a század ellentmondásaival csakúgy, mint a saját rémeinkkel, a bennünk lakozó szörnyeteggel, de divat is, üzlet is. Gionnál nem utolsósorban az új nemzedékek válságos közérzetének a kicsordulása volt, művészi rangú tiltakozás az eluralkodott verbalizmus ellen. Jelentőségét akkor látjuk igazán, ha számba vesszük, hogy az avantgardizmus valaha általában kiáltványokkal tiltakozott, Gion pedig a művével. Ám mindjárt az első könyvében humorral és iróniával szemléli az abszurdra esküvőket, közöttük van, de már túllépett rajtuk.

Ezek után aligha csodálhatjuk, hogy a regény vége felé meglepő fordulat történik, de csupán a regény szerkezetét tekintve feltűnő, Gion alkatát ismerve természetesnek vélem. Az abszurdal eljegyzett társaság vezérlő elméje egyszerre csak a csőd közeledését érzi, és merészen a valóságra kapcsol át. Társaival önvallomást irat, és a regény új égöv alá fordul, a realizmus jegyében folytatódik. Az abszurd ömlengés

•

helyett áradni kezd a belső valóság, beszélni kezdenek a gének, rejtelmes vágyak hangzanak, egyelőre még kettesben nyugtalankodó fenevadak hallatják hangjukat. Ezzel kellett volna kezdeniük, és ezzel kellene kezdeni mindent a világon.

De miként sommázzhatjuk Gion első könyvének jelentőségét? Nem írt ugyan szabályszerű regényt, de ismeri az embert, meglep lélektani látásának fejlettségével, még meglepőbb, hogy már a kezdet kezdetén történelembölcseleti távlata van. Egykettőre kibontakozott az avantgardizmus légköréből, és otthonosan mozog a valóság térségein? Vagy mindig otthon is volt, csupán kissé elkalandozott? Ha így történt, jól tette, mert izgalmas kaland részesei lettünk.

Második könyve, a *Testvérem, Joáb*, sokkalta szabályszerűbb regény, mégis az első folytatása, de most már nyíltabban és szélesebb hőmpölygéssel ábrázolja, hogy mik vagyunk? Nos – az író szerint – átmeneti kor vagyunk, a keletkező új tele van a múlt hordalékával. Könnyen megállapíthatjuk ennek a folyamatnak az okát: Kelet-Közép-Európában nem ment végbe komoly polgárosodás, ezért természetszerűen történelmi hiányérzet támadt, s ezt sokan a visszakanyarodás útján és árán szerették volna betölteni, pótolni, holott a polgári életforma már régen túlhaladottá vált. Nyílt történelmi szerepre nem volt erejük és bátorságuk, koncepció teremtéséhez hiányoztak a képességeik, azt tették tehát, amit egyáltalában tehettek: társadalom helyett az önérdekek társulásában gondolkodtak, az emberi közösséget pedig cinkossággá alacsonyították. Kifelé a farizeusság örök törvényei szerint éltek, befelé azonban – Gion nagyszerű meghatározása szerint – „sokistenhívők” voltak, harácsuk és önmaguk megmentése érdekében vészkijáratot csináltak minden irányban.

Senki sem írta meg ennyire nyíltan, ilyen bátran ezt a folyamatot anélkül, hogy a művészi ábrázolás szintjéről lefelé csúszott volna. Nem sablonokat mozgat, de az élet tényleges mozgását leplezi le, a társadalmi visszahatás és a nyomában járó emberi romlás természetrajzát örökíti meg. Azt sem titkolja, hogy mi következik, ha ezek a sokistenhívők több-kevesebb időre szerephez jutnak, sőt, erről írja regénye nagy drámai jelenetét: a munkás oda zuhan vissza, ahonnet véres küzdelmek árán fölemelkedett. Ugyanakkor azt is látja, hogy a munkásság

történelmi tudatát és szerepét akkor se tudnák megtörni, és kivetné magából a fertőző idegen elemet. Gion ismét teljes írói hittel ábrázol egy buktatókra és igehirdetésre annyi alkalmat kínáló jelenetet. Nem is tehet másként, mert gyökeréig ismeri a történelem logikáját, és az ő szavára hallgat. A történelem logikája pedig nem csupán a pusztaság igazságot jelenti, de az igazság fényét és esztétikáját is.

A legtöbb író életfogytiglan egy vagy két regényt ír, helyesebben néhány alaptípust variál, Gion Nándornak eddig minden műve meglepően új ívű vállalkozás. Második regényének szigorú epikai kötöttsége után a harmadik, az *Ezen az oldalon* szinte föllazul, inkább novellafüzérként hat, de csakhamar észre vesszük, hogy a „novellák” látható indákkal és láthatatlan áramokkal mégis egymáshoz tartoznak. A Keglovics utcában vagyunk, egyetlen ház az egész városrész, folyó választja el a belső várostól, és elhagyott, öreg temetők néznek szembe véle. Romoda ácsmester háza előtt egy kivágott, görcsös akácfatörzs mellé márvány sírkövet hurcoltak, itt ülnek esténként, ez a pihenőhely, a fórum, a „könyvatos”, a közösségi élet primitív de tökéletes központja. Tarka népség lakja az utcát, ki tudja, mikor és honnét verődtek össze, de itt vannak, és időnként egyszerre csak új emberek érkeznek, senki sem faggatja őket, legfennebb maguk mesélik el múltjukat, vagy vigasztalóan kigondolt legendáikat. Élnek, látszólag mi sem történik velük, holott mindenkinek megvan a maga történelme, és nem is akármilyen.

Gion csupa meghatározó történetet mesél róluk, mert nyilván sajátosságos humánus kincsekre talált bennük. Első pillanatra úgy tetszik, mintha Tersánszky alvilágába kerültünk volna, ám egykettőre látjuk, hogy tévedésbe estünk. Tersánszky alvilága kalandot és szabadságot jelentett, fanyar mosolyt és kacagást, vidám kézdörzsölést, majd huncut kacsintást, elesettséget, de jó reményt és életkedvet is. Az ő vagányai annyit birtokoltak az országból, amennyit akartak. Azóta nagy fordulat következett: az alvilágot körülvette a civilizáció, és megkezdte a lecsapolását, szétverését. Ami egy időre még megmaradt, mint a Keglovics utca, szűkre szabott, saját tengelye körül forgó, nyomott kedélyű világ lett, és halálharangként hallgatta a körülte dolgozó erőgépek zúgását. Mégis, ami a Keglovics utcában történt, a nép naiv eposzának utolsó hullámverése. Elemi emberi érzések és indulatok törnek fel, egy tűnő

•

világ utolsó kirobbanásai és szelíd felsóhajtása. Még a félig bárgyú Sebestyén gyerekből is felszakad egy tündöklő emberi érzés, és az egész lényét előnti. És a Keglovics utcába jut az öreg Madzsgáj, ő a leghal-
kabb, holott senki sem tagadhatja meg tőle az emberi nagyság jegyeit, ám odafönt mégis megtagadják, vagy elfelejtik? De szóljunk előbb a történelem emberi avarjáról.

Minden nagy emberi átalakulásban, tehát korszakot teremtő drá-
mában a kezdet kezdetén előtérbe jut egy réteg a forradalom jegyében, de különféle szenvedélyek és indulatok kirobbanásaként. Nemsokára éppen a forradalmi haladás kezdi selejtezni őket, sokan hullanak útféltre, vagy vesznek a mindennapok szürkeségébe. Gion – második regényé-
ben – mesterien jellemzi ezt az emberi avart Opattól, a megkeseredett lelkü pincértől és hajdani rendőrfőnöktől a hasonló szerepet játszott II. Török Ádámgig, aki régi tévedéseit valaminő zavaros, újsütetű idea-
lizmussal, tehát újabb tévedéssel szeretné jóvátenni. Ezeknek a figurák-
nak Madzsgáj volt az ellenképük. Őt nem az átalakulás kezdeti „nagy zavarosa” vetette föl, „kopott egyenruhában és szakadt bakancsban érkezett haza, de századosi rangjelzést viselt”. A hegyekben harcolt, majd visszatért a síkságra, és ő lett az ecce homo, ismét emberszabásúvá tette a földet. Egyszer azután nagyon elfáradt, és a hálás utódok, akik az általa teremtett rend és igazság világát élvezték, olykor haszonélvezték, a Keglovics utcába adták gondozásra. Furcsa házba került, amolyan megtűrt találkahelyre, de az öreg Madzsgáj szobája, ahonnet nappal a temetőket, álmatlan éjszakákon pedig a csillagokat nézte, az ember-
ség profán temploma lett. Utolsó útját egy irgalmatlan apához tette, megtévedt leánya befogadásáért, azután egy csendes éjszakán elaludt örökre. A Keglovics utca nem jelentette elhunytát a hivatalosaknak, saját halottjának tekintette, úgy temette el. Kaphatott volna-e különb jutalmat? Aligha, mégis félelmetes dolog, hogy „történelmi avar” lett belőle is, holott az ő hagyományából sarjadzhatott volna az annyiszor emlegetett új élet. Egy igaz embert jellemzett Gion? Lényegesen többet tett: emlékművet emelt annak, akit szívesen elfelednek, holott a nap minden órájában gondolnunk kellene rá. Én – adassék ezért bocsánat – az ilyen művészi emlékműveket tekintem a valódi közéleti irodalom-
nak, nem pedig a többé és kevésbé leplezett lólábakat.

•

Gion Nándor „megható történeteknek” nevezi a Keglovics utca lakóinak életrajzát. Meghatóan szerény, mert könyvében humanus mélyfúrások sorakoznak. Harmadik könyve befejezett mű, ugyanakkor készülődés is a lényegesebből a még lényegesebb felé. Nemsokára csakugyan megjelent eddigi legnagyobb formátumú könyve, a *Virágos katona*. A századforduló idejébe és annak gyökereihez tér vissza, talán azért, hogy nagy vállalkozásához segítségül hívja a föld alatti országot. Bácska azelőtt is izgatta íróinkat. Mikszáth Kálmán erről a tájról írta talán legjobb kisregényét, *A mi örökös barátunkat*. Innét jött Papp Dániel, s még sokáig megélt volna ebből a tájból, akár Tömörkény István Szegedből, ha pályája elején közbe nem szól a halál. A sűrű bácskai élet tartósan izgatta Hunyady Sándort, alig találkoztunk, hogy két nagy szerelmét, Kolozsvárt és Bácskát ne emlegette volna. Sokat tudtunk erről a tájról, városairól, polgárságáról, a híres bácskai nábobokról, a fekete szakállukat simogató kalugyerekről, az egymással ölelkező és viaskodó népeiről. Valamikor az olvasó úgy gondolt Bácskára, mint a földi paradicsomra, ezt az ábrándot Gion fűtta szét, ő az első, aki tudtunkra adja, hogy mezei proletárok is éltek ama Kánaánban szép számmal, de annál elesettebb sorsban.

Nem csupán a bácskai élet volt sűrű, ez a könyv is az. Családtörténet, a folklór elemi feltörése, messzire kalandozó társadalomrajz, egy falu krónikája, ugyanakkor egészen új híreket hoz a tegnapi parasztság belső tagozódásáról és történelmi tartásáról. Annyira sűrű írás, hogy a műfajt csakugyan újjáteremti, a *Virágos katonának* saját regényarca van. Ám kezdjük a népsorssal. A parasztság forradalmi mozgalmainak fészke Tiszántúl volt, Achim L. András Adyhoz írt híres levelében pontosan meg is fogalmazta egy új Dózsa-forradalom menetrendjét. Annál feltűnőbb, hogy ez a forradalmi láz a szomszédos Bácskába nem csapódott át. De ha már itt tartunk, tovább kell gondolnunk a kérdést: vajon a parasztság elnyomatásának legkeservesebb idejében miért nem gyúlt országos tűz, a Viharsarokéhoz hasonló? A választ Ady adja meg:

*Szűzek voltunk a forradalomnak
Magas, piros, hős nászi-ágyán.*

•

Igen, szüzek maradtunk, a nép nem termékenyülhetett nemzetté. Ha a parasztság mégis lázadozott, irgalmatlanul letiporták, legnagyobb és valóban forradalomra elszánt vezérért, Achim L. Andrást idejében meggyilkolták; csoda-e, ha belső árvízként öntötte el a népet a történelmi reménytelenség. Ám indulatainak és düheinek valahol ki kellett törnie, ezért ellenségei helyett egymást marta. Irodalmunkban Gion mindenkinél különkül festi meg ezt a folyamatot; faluja szegényparasztszajai jó munkások voltak, de alig jutottak munkához, ezért semmit se vettek komolyan, így az életet sem. Ellenségeik helyett egymást verték és tiporták irgalmatlanul, megindult a nép lassú, de biztos öngyilkossága. De Gion fölfedező hevülete itt sem áll meg, félelmetes tényeket közöl a parasztság atomizálásáról. Az úri rend ezzel a talán mindennél pusztítóbb áfiummal dolgozott, és teljes sikerrel, még a szegényparasztságot is részekre szabdalta. A szenttamásiak a Zöld utca környékén, a Tukban laktak, de ha valaki egészen lerongyosodott, az íratlan törvényt kivetette a Tukból is; az a Kálvária sorra költözött, és tíz körömmel kezdett kaparni, hogy ismét a Tukba juthasson, az irgalmatlanság lett az úr. Erről írja Gion irodalmunk egyik legszebb társadalmi balladáját, Istenes Bibic Mihály történetét. Töménysége, hangvétele, félelmetes realizmusa Arany János *Bolond Istókjának* csöszkunyhóját juttatja eszünkbe. Bibic Mihály istenességbe takargatja folyamatos bűnözését, emberállati szinten tartja édes gyerekeit, hogy fölkapaszzkodva majd embert nevelhessen belőlük. Mi várhatott erre a társadalomra, melyet ilyen hátborzongató ellentmondások jellemeztek?

Gion legújabb könyvében egyre szaporodnak a drámai képek: falusi szoba télen, a padlón gyerekek civakodnak, a kemence mellett asszonyok kötnek, az egyetlen petróleumlámpa alatt Szentigaz ül, a kései sámán, és jósol. Embercsoport állja körül a kivándorlásra készülöket, de mielőtt elmennének, a „kis sógor” még egy kiadós verekedésbe akar bocsátkozni velük, mert a sorstárson ütött seb volt a szép emlék, s győzte meg szegényeket arról, hogy izmaik is vannak. Amott aranyvalutában, főtt kukoricaszemekben kártáznak. Íme, a magyar idill, a családi kör, a téli este a századforduló idején. És nem csupán ezekben a képekben feszül dráma, de úgy érzem, Gionban is. Epikája tele tényleges drámák csíráival, sőt vázlataival.

Így élt a magyar szegénység Bácska zsíros földjén. A szerbeket akkori helyzetükben mély patriarchális érzés tartotta össze; a németeket nem kötötte elemi kapcsolat a földhöz, inkább az iparra adták fejüket, és bár szívós küzdelem árán, de sikerült polgárrá huzalkodniok. De minő helyet foglaltak el, minő szerepet vittek a Gionok a falu életében? Erre annál inkább felelnünk kell, mert a *Virágos katona* többek között családregeény is. A regény embersűrűjéből kiemelkedik egy férfi, Rojtos Gallai István, és mellette a feltörekvő sváb molnárnak, Stefan Krebsnek a leánya, Rézi. Azt hiszem, Gion a nagyszüleit jellemzi bennük, és költeménynek beillő emlékezést ír róluk. Hősök voltak, mert megszegték a falu iratlan törvényeit, és győztek, mert szebb és boldogabb öregeket sohasem látott. Életükön és sorsukon keresztül mondja el Gion, hogy miként valósítható meg az emberi boldogság, a tiszta harmónia.

A Gallaiak vagy másfél századon keresztül pásztorokdakt, juhnyájak után ballagtak, ha idejük engedte, muzsikáltak, de nem furulyán, hanem citerán, és énekkel kísérték. Ki tudja, milyen mélyről és messziről hozták, de hűségesen őrizték ezt a népi kultúrkincset. Valamelyik ős azután megunta a bolyongást a pusztában, a faluba költözött, darabka földet vásárolt, azt túrta. Az egyik fia nem szeretett dolgozni, afféle paraszti Orfeusz lett, zenével és énekkel szelídítette, ha nem is a vadállatokat, de az immár csaknem vaddá torzuló embert. Lakodalmakon, bálokon, ünnepségeken muzsikált, ebből élt. Rézi, a sváb molnár leánya pedig már süldő korában a Tuk parasztyerekeivel verekedett, tehát barátkozott, utóbb úgy dolgozott a malomban, akár a férfi, hiába verte az apja, nem ment feleségül a gazdag polgárfiúhoz, katonaszökevényt bújtatott, s bár világot látott, Amerikát is megjárta, mégis megvárta az első világháborúból rokkantként hazatérő „paraszti Orfeuszt”. Sommásan: Rézi a népben maradt, megfogta és kötötte a földnek talán legnagyobb ereje, az etnikum. Nyilván mindketten mélyebb emberi élmények és hajlamok szerint igazodtak, mint a falu népe általában.

Már azzal is kiváltak a többi közül, hogy emberszámba vették, és szívükbe fogadták Gilikét. A fiút kiskorában tette a partra apja, a vándorló halász, továbbvezett, és emberfia nem látta többé. Gilike ide-oda vetődött, végül a falu kanásza lett, s mivel senkinek sem kellett, mert kivetette őt az emberi világ, külön világot teremtett magának, hogy

egyáltalában élni tudjon. Hősöknek nevezte ki az ujjait, jobb kezén a jók foglaltak helyet, a másikon a gonoszok, akik szüntelen üldözték, fenyegették Gilikét, de az igazak mindig győztek, és külön világba mentették. Rézi szíve megesett Gilike láttára, meghallgatta meséit, barátjává fogadta, sőt egy bibliai szépségű jelenet folyt le közöttük. Rézi le akarta vágni Gilike elhanyagolt körmeit, de csupán a jobb kezén engedte, a gonoszok maradjanak csak csúnyák. Ez a kivetett gyerek példázta, hogy az ember a világé is, világanyánk ment meg és vesz ölébe, ha mindenki elhagyott, de az emberek azután róla feledkeznek meg legkönnyebben. Gilike sorsa magyarázza meg azt is, hogy miért születik újjá szüntelen a folklór: elemi hiányérzéseket tölt be.

De Rojtos Gallait egy másik döntő élmény is átjárja: a virágos katona a Kálvárián. Ez a többivel ellentétben sárga virágot visel a mellén, mintha különös rendeltetése lenne. (Voloskóban írom ezeket a sorokat, s ma estefelé földbe gyökeredzett a lábam. Mint mindig, meglátogattam gyönyörű temetőjét, ciprusfái olyan merészen nyúlnak az égbe, mintha a halottjai indulnának boldogabb táj felé. Nyitva találtam a ravatalozó ajtaját, Szent Mihály lova üresen állott, mindössze egy fekete lepel borította, arra pedig sárga virágot hímzett valaki. Pusztá véletlen ez? Vagy jelkép errefelé a sárga virág?) A katona Jézust korbácsolja, de úgy áll ott, mintha nem volna jelen, s bár üt, de tulajdonképpen nem üti. Mindenki szenved a Kálvária képein, Jézus csakúgy, mint a pribékek és a farizeusok, de ő boldog. Mintha bizonyosságot tenne, hogy más dimenziók is vannak, az ember pedig messzebbre nézhet, mint ameddig a szeme ellát. A virágos katona megtanította Gallait, hogy beléphetünk a mesébe, az abszolút időbe, konkrétan megfogalmazva: lelkiállapotot válthatunk. Ez pedig távolról sem jelent elszakadást a valóságtól – hiszen Gion időnk egyik legkülönb realistája –, hanem robbanásszerű tágulást. Rojtos Gallai helytállott, makulátlan maradt a hétköznapokban, ezért elnyerte a legfőbb jót: megláthatta az ígéret földjét, a határtalan életet, mint Bulgakovnál a Mester és Margarita. Az élet honfoglalása megy végbe a szenttamási Kálvárián? Valóban, Rézi itt fogadja meg a legénynek, hogy a népben marad, jövődő örömök ritmusát kelti fel benne a virágos katona színe előtt. De több is történik, Gallai beavatja Rézit a mesébe, a Kálvária-hegyre így hallik fel a lét örök meséinek a zúgása.

•

Gallai pajtása I. Török Ádám (nem azonos a történelmi avarba hullott Török Ádámmal), mit sem olvas ki a virágos katona tekintetéből és tanításából, ellenkezőleg, a közelében üldögélve eszeli ki rablásait és gyilkosságait. Ide jár, de Rojtos Gallai ellenképévé torzul, mert nem tud világképet teremteni vagy befogadni. Világkép nélkül pedig fél-életűvé tőpped az ember, ha pedig nagy szenvedélyek élnek benne, bűnözővé torzul. Folklor nélkül nincsen teljes értékű emberi élet? Egyre több, és különb író vall így.

Kitör az első világháború, s midőn Gallai majd hazatér, első útja a Kálváriára vezet a virágos katonához, de „a Virágos katona elment a Kálváriáról. Ide jöttek a nyomorult jajgató emberek, és elűzték”. Az emberek előbb megragadták önmagukat, azután jajveszékelní mentek a Kálváriára, és ekkor az történt, amit Móricz Zsigmond mond el egyik novellájában, bár más síkon, de ugyanolyan végzetesen: meghalt a mese. Ám valamikor átvonult egy ifjú férfin, az pedig Rézibe lehelte, és holtig melegítette őket, holtig fénylett bennük. Gion így emlékezik a paraszti Orfeuszra: „Micsoda öregember volt. A legszebb öregember, akit valaha ismertem. Napokig, hetekig, évekig mesélt nekem. Amikor haldoklott, nem engedte magához a papot, emiatt azután a pap nem akarta eltemetni. A pap helyett én szerettem volna gyászbeszédet tartani, de elbőgtem magam.” Igen, nem volt szüksége gyónásra, szertartásra, papra. A tételes vallások világcsődje idején a folklorhoz térünk, az őstudáshoz, a mélyek mélyéből fölmerülő világérzéshez, ahhoz a kultúrkincshez, melyet az emberiség szüntelen s véres verejtékkel épít, és a belső tüzeiben éget makulátlanná.

Erdélyben már a két világháború között nagy irodalom keletkezett. Szlovákia magyar kisebbsége nem bírt ilyen arányú virágzásba törni, de komoly értékeket adott. Bácskában sem hiányoztak a kiemelkedő magyar írók, ám az irodalmi élete lényegesen halványabb volt. Sokan szerették ezt a tényt az ott élő magyarok kisebb számával mentegetni, holott éppen Fábry Zoltán győzött meg mindnyájunkat arról, hogy egy kis törzs és egy halálra ítéltnek tetsző dialektus is adhat világirodalmi méretű írókat. A jugoszláviai magyar irodalom sohasem vergődött ilyen reménytelen helyzetben, az írók nyugodtan kereshették útjukat, de bizonyos kishitűség jellemezte őket, mintha a szülőföld, a nép, a tény-

leges ember ábrázolása feltétlenül provincializmust jelentene, holott a provincializmus oka sohasem az irodalom témáiban, hanem az író alkatában rejtőzik. Sokáig vajúdott ez a kérdés, folyt a vita, mígnem Gion Nándor jelentkezése, tehát maga az irodalom eldöntötte. Pályája igazolja, hogy a jugoszláviai magyar kisebbség is képes nagy irodalom teremtésére.

Parasztokról ír Gion? Szívesen teszi, de ugyanakkor minden társadalmi réteg életével szembenéz. A magyar néppel foglalkozik? Valóban, de nem csupán véle, tudja, hogy Kelet-Közép-Európában népek sokasága él egymás mellett, gyakorol egymásra hatást, életük nem egyszer egybefolyik, ez pedig csak növeli a nagy irodalom esélyét, mert egyre szélesebb humánus ölelésre bízhatja az író. Gion sohasem tesz eleve megkülönböztetést nép és nép között, mindenkit közlő néz meg, gyökeréig eleméz, tehát teljes értékű humánus mértékkel dolgozik. Szívesen ír falujáról, családjáról, közeli ismerőseiről? Ismét igenlő választ kell adnunk, de ezzel távolról sem válik provinciálissá. Tamási Áron Farkaslakáról írt mindhalálig, de falujából ablakot nyitott a világ felé. Gion tovább megy: hűséges szülőföldjéhez és népéhez, de gyökeret vert a városban is, az ipari munkásság és az értelmiség élete éppen annyira izgatja, mint a parasztoké; nem csupán saját népét szereti, de hazája minden fiát, s éppen ezzel a gyönyörű valóság-mámmal győzi le a provincializmust, mert így mond újat az emberiségnek.

Nékem Léva, közelebbről Szent János-pusztá a szülőföldem, de éppen úgy ragaszkodom ifúságom tájához, Esztergomhoz, alig van nap, hogy ne gondolnék Békéscsabára, olthatatlan nosztalgia húz Kolozsvár felé, otthon vagyok valamennyiükben. Bácska pedig? Bácskából származott az asszony, akit legjobban szerettem, aki családunkba oltotta Bácska lelkét, sűrű, szép életét. Ha Szabadkán vagy Csantavéren járok, önkéntelenül az ő nyomait keresem, és egyre mélyebbre szívom a táj lelkét, életét. Egyre zúg bennem a felvidéki erdő, szent városom, Kassa, hiszen négy kapuján függött egykor ösömnek – Caraffa parancsára – feldarabolt teste. De bennem zúg a jugoszláv tenger is, a tényleges csakúgy, mint a népek tengere. Voloskójában és az én drága Voloskómban ugyancsak otthon vagyok már, befogadnak, mindig mosollyal köszöntenek, s van-e nagyobb dolog e világon az ajándékba adott

•

emberi fénynél és melegségnél? Az öreg, kis halászfalu végén pislákoló kiskocsmában pedig esténként a munkából hazatérők isztriai vörösbor mellett különös keveréknnyelven mesélik életüket, és csodálatosképpen mindig megértjük egymást. Úgy viselkedik mindenki, mintha örök idők óta ismerősök volnánk, vagy valaminő mélyen rejlő rokonság mozdul meg bennük?

Mindig csodálkoztam, hogy Herceg János mellett alig nyúlt magyar író ehhez a sűrű bácskai élethez, a sokféle népek, köztük a mi életünkhöz is. Gion Nándor megtette végre, és elindult a nagy irodalom felé, sőt a Virágos katonával az első csúcsot már meg is hódította. Nékem pedig könyvével örök útítársat adott.

(1974)

•

•

•

•